

RÜSTEM ŞÜKÜROV

TÜRK BİZANS İLİŞKİLERİ VE ANADOLU'NUN TÜRKLEŞME SÜRECİ

[KÜLTÜR BİLİMLERİ AKADEMİSİ]

TÜRK BİZANS İLİŞKİLERİ VE ANADOLU'NUN TÜRKLEŞME SÜRECİ

RÜSTEM ŞÜKÜROV

Yayın Yönetmeni Prof. Dr. Kemal Üçüncü
Yayına Hazırlayanlar İvan Pavli
Dr. Badegül Can Emir
Kapak Tasarım Mehmet Esat
Mizanpaj Mehmet Esat

1. Baskı, 2016, İstanbul

ISBN
978-975-6983-74-4

Ofset Baskı

Ofis Yayın Matbaacılık, Güven Sanayi Sitesi, B Blok, No: 386
Tel: (0212) 576 47 15 Topkapı-İstanbul

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı
anlaşmalı olarak Kültür Bilimleri Akademisi'ne aittir. İzinsiz kısmen ya da
tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

KÜBAK

Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları
Gazipaşa Mahallesi Uzun Sokak No: 11/202
Ortahisar/TRABZON
www.kulturbilimleriakademisi.com
Elmek: kulturbilimleriayinlari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 5

Anadolu Türkmenlerinin Kimliğinde Hristiyan Unsurlar (XII-XIII.
Yüzyıllar) / (Çeviren: Aslıhan ŞENGÜN) / 9

XIII-XIV. Yüzyıllarda Pontus'ta Konargöçerlerin İki Göç Dalgası /
(Çeviren: Dr. Badegül CAN EMİR) / 53

Anadolu Türklerinin Kimlik Belirleme Formülleri ve Bizans Geleneği
(XII-XIII. Yüzyıllar) / (Çeviren: Dr. Badegül CAN EMİR) / 69

Bizans İçindeki Türkler: Geç Dönem Bizans Nüfus Biliminin
İncelenmesi Üzerine / (Çeviren: Arş. Gör. E.H. TAN METREŞ) / 97

"Harem Hristiyanlığı": Anadolu Selçukluları'nın Bizans Kimliği /
(Çeviren: Arş. Gör. Eda Havva TAN METREŞ) / 135

Ζαρκολᾱς [Zarkolas] ve Ζαρκουᾱς [Zarkylas]: Ortaçağ Yunancasında
Osmanlıcadan Alıntı İki Kelime / (Çeviren: İvan PAVLİ) / 167

II. İzzeddin Keykavus'un Bizans'taki Ailesi / (Çeviren: Dr. İzzet
EFENDİYEV) / 173

Günlük Merak Ufukları / (Çeviren: Okt. Mahmut KAYA) / 211

Bizans Dünyasının Doğu Sınırları: Prosopografik Bir Bakış Açısı /
(Çeviren: Okt. Mahmut KAYA) / 227

Ortaçağ Yunancasında (XI. - XV. Yüzyıllar) Doğudan Alıntı Bazı
Kelimeler Üzerine / (Çeviren: Öğr. Gör. Nilgün MÜFTÜOĞLU) / 265

Barış ve Düşmanlık Arasında: XIV. Yüzyılda Trabzon Ve Pontos Türk
Çevresi / (Çeviren: Arş. Gör. Orçun ALPAY) / 281

İspir Ve Bayburt Kalelerindeki Kiliseler: Harem Hristiyanlığının
Kalıntısı mı? / (Çeviren: Arş. Gör. Orçun ALPAY) / 332

Anadolu'nun Kripto-Müslümanları / (Çeviren: Dr. O. EMİR) / 349

Pontus'taki Bizanslı Türkler / (Çeviren: Arş. Gör. Öznur YEMEZ) / 369

Ayma: Büyük Komnenosların Soyuna / (Çeviren: Okt. V. DUMAN) / 415

Barış ve Düşmanlık Arasında: XIV. Yüzyılda Trabzon ve Pontos Türk Çevresi*

► Çev.: Orçun ALPAY

Doğu Anadolu, XIV. yüzyıl boyunca büyük siyasî bölünmelerle nitelendirilmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun 1261 yılında yeniden kurulmasından sonra, Bizanslılar XI-XIII. yüzyıllar arasında Selçuklulara karşı kaybettiği toprakları yeniden fethedemediler. Diğer bir yandan Rum Selçuklu Sultanlığı, doğudan gelen Moğol saldırısına direnecek güçte değildi ve bir Moğol devleti olan İlhanlılar, uzun süre dayanacak siyasi bir yapı inşa edemediler. Bu siyasi boşluğun bir sonucu olarak, Moğol baskısı altında Kuzey İran'dan ve Orta Asya'dan kaçan Türkmen kabilelerin de dâhil olduğu yeni bir göç dalgası Anadolu'ya akın etti. Türkmen göçmenler tarafından kurulan beylikler Rum Selçuklularının veya İlhanlıların üstünlüğünü tanımalarına rağmen, XIII. yüzyılda adeta bağımsızlardı.

XIV. yüzyılın başlarında Rum Selçuklu Sultanlığı ortadan kalktığında, yerel Türkmen beyliklerinin bağımsızlığı daha da genişlendi. Osmanlı İmparatorluğu'nun görkemli yükselişi hâlâ ilerdeydi ve Osmanlıların Anadolu fethi daha da uzaktı. Bu sebeple, askerî ve politik durum oldukça istikrarsızdı. Osmanlı

* Bu makale, orijinal olarak S.P. Karpov'un editörlüğünde Orta Çağda Karadeniz (Moskova, 1991) adlı dergide Rusça yayımlanmıştır ve Genadi Paseçnik tarafından tercüme edilmiştir. Tıbbi Hipotezler ve Araştırma (THA)'nın editörleri, Dr. Moşe Gammer'in bu makalenin son halinin hazırlanmasındaki engin yardımlarını bir borç bilmektedir. Orijinal adıyla MHR (Medical Hypothesis and Research) Erişim adresi: <http://www.journal-mhr.com/scope.htm>

İmparatorluğu olacak devletin gelişmesinin ilk aşamaları, hâlâ devam eden tarihsel bir tartışma konusudur. Bununla beraber, Byzantium (Konstantinopolis)'un Büyük Komnenoslar tarafından yönetilen ayrı bir eyaleti olan Trabzon'un ve birçok Türkmen beyliğinin dâhil olduğu Kuzeydoğu Anadolu'daki güncel gelişmeler daha az dikkat çekmiştir. Bu çalışma, Anadolu tarihinin söz konusu konusuna ilişkin olarak kanıtların ayrı ayrı parçalarının tekrar incelenmesini amaçlamaktadır.

Subhu'l-Aşâ fi Kitâbeti'l-İnşâ, Memluklu kâtip Ebu'l-Abbas Ahmed Kalkaşandi (ö. 1418) tarafından yazılan Kahire mahkemesinin resmî mektuplarının yazılmasını anlatan çok büyük bir kitaptır. Kitaba sultanların Hristiyan hükümdarlarına ve ayrıca "Rum devleti kıyısında uzanmış olan Sinope [Sinop] Hükümdarına (*Sâhib*)"⁹²⁰ yazılmış mektup örneklerini içermektedir. Yukarıdaki örneğin tarihsel yorumunda Ebu'l-Abbas, Sinope [Sinop] hükümdarının (*melik*) "soylu bir aileden gelen, Konstantinopolis'in hükümdarının akrabası olan bir Rûmî (Bizans Yunanlısı)" olduğunu ve babasının, "atalarından dolayı imparatorlukta sağlam bir yeri" olduğunu belirtmiştir. Şüphesiz, bu sözler Trabzon İmparatorları olan Büyük Komnenoslara aittir,⁹²¹ Ebu'l-Abbas bu bilgiyi, 1340 yılında İbn Fadlullah Al-Omari (1301-1348) tarafından derlenen *Al-Ta'rif bi Mustalah Al-şarîf* adlı kitaptan almıştır.⁹²² Ancak öyle görünüyor ki, hem mektup türü hem de yorumlar, daha erken bir tarihe, 1254-1265 yılları arasındaki bir döneme aittir. Bu durum "Sinope Hükümdarına Mektuplar... Türkmenler tarafından fethedilmeden önce" nin bir bölümünde gösterilmektedir. 1214'de ve de muhtemelen 1228'de

Sinop'u ele geçiren Selçuklulardan değil, oldukça net olarak Türkmenlerden bahsedilmesi şöyle bir sonuca getiriyor ki, burada söz konusu olan Anadolu'da Türkmen kavramının çoktan var olduğu 1265 yılında Muineddin Pervâne tarafından Sinop'un fethedilmesidir.⁹²³

Aynı "Al-Ta'rif"e atıfta bulunan Ebu'l-Abbas, Trabzon İmparatoruyla mektuplaşmada "Sis Hükümdarı" (Kilikya Ermeni Kralığı) ile aynı şekilde, yani en yüksek mertebedeki Konstantinopolis imparatorundan ve hatta daha düşük mertebedeki Gürcü hükümdarlarından da az öneme sahip olan bir Hristiyan hükümdarı olarak davranılması gerektiğini yazmıştır.⁹²⁴ Böylelikle, Kahirelilerin gözünde, XIII. yy'ın ikinci yarısında Trabzon üçüncü dereceden bir güçtü. Bu fikir, görünüşe göre, gerçekten çok uzak değildir. 1246 yılında artık egemenliği tanınmış olan İlhanlıların güçlü devleti, imparatorluğun iç işlerine etkin şekilde karışmıştır. Bu durum, Geogre Büyük Komnenos (1266-80)'un akıbetiyle, XIII. yy'ın sonuna doğru üzerinde hükümdarlık yapmış imparatorların isimlerinin yazılı olduğu gümüş sikke basımının durdurulmasıyla, her biri ayrı bir çalışma konusu oluşturabilecek daha pek çok olay ile örneklenebilmektedir.⁹²⁵

XIV. yy boyunca Trabzon İmparatorluğu'nun uluslararası konumu hissedilir derecede değişti. Bu konum, İlhanlıların dağılmasıyla ve Sivas ve Kayseri'deki varislerinin egemenliğinin çöküşüyle adım adım ilerledi. İmparatorluk sınırındaki Türkmenler Anadolu'nun merkez bölgelerinde kudretli hükümdarlarının desteğinden mahrum kaldıkları için imparatorluğun sınırlarına

920 Ahmad Abu El Abbas-al Qalqashandi, *Kitab subh-al asha fi kitabat al insha* (Kahire 1915), 3.cilt, s.48-9, kısaltılmış Fransızca çevirisi, bkz. H.Lammens "Correspondances diplomatiques entre les sultans mam-louks d'Egypt et les puissances chrétiennes", *Révue de l'Orient chrétien*, 9/2(1904), 179-80

921 Bkz: N.Oikonomides, "The Chancery of the Grand Komnenoi: Imperial Tradition and Political Reality", *Archeion Pontou* (Hereafter AP) 35 (1979), 322, n.2; 326, n.2

922 Al'Umari, coğrafya konusunda iyi bilinen bir çalışma, olan "Masalik al-Absar" (Bkz. s.13)'ın yazarıdır. Al-Ta'rif kitabı, 1312 yılında Kahire'de yayımlanmıştır. (1894-95). Bir nüsha bulamadım. Bkz. K.Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur* (Weimar, 1898), 2.cilt, s.141; ilave cilt 2 (Leiden, 1938) s.175-76; Lammens, "Correspondances diplomatiques", 154

923 Cl.Cahen, "Quelques textes négligés concernant les Turcomans de Rum au moment de l'invasion mongole, Byzantion, 14 (1939), s.136-38; M.Nystazopoulou, "La dernière reconquete de Sinope par les Grecs de Trébizonde", *Revue des études byzantines* (bundan sonra REB), 22 (1964), s.241-49; M.Kursanskis, "L'empire de Trébizonde et les Turcs au 13e siècle, REB, 46,(1988), s.111-13, 118-19, 122.

924 Qalqashandi, *Subh-al-asha*, s.44; Lammens, "Correspondances diplomatiques", s.172-74.

925 A.A.M. Bryer, "The Grand Komnenos and Great Khan at Karakorum in 1246" in *Itinéraires d'Orient. Hommages à Claude Cahen* (Res Orientales, VI) Paris, 1994, s.257-61; id., "The fate of George Komnenos, Ruler of Trebizond (1266-1280)", *Byzantische Zeitschrift* (bundan sonra BZ), 66 (1973), s.322-50; M. Kursanskis, "The coinage of the Grand Komnenos Manuel I, AP, 35 (1979), s.22-35.

baskılarını azalttılar ve sonunda Trebizond'un [Trabzon] müttefikleri arasında yer aldılar. XIV. yy'da Trabzon İmparatorluğu ile Türkler arasında ilişki, A.A.M. Bryer ve E. Zachariadou tarafından yeni yayımlanmış olan iki geniş kapsamlı çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.⁹²⁶ Neredeyse tüm Avrupa kaynaklarını ve bir dizi tercüme edilmiş Doğu kaynak ve özetlerini toplamış olan bu iki çalışma, bu mesele üzerine gelecekte yapılacak olan araştırmalar için mükemmel bir temel sağlamaktadır. Bununla beraber, ispatlamaya çalıştığım gibi, hem Yunan kaynakları hem de Doğu kaynakları XIV. yy'daki Trabzon-Türk ilişkilerini anlamamızı derinleştirecek pek çok şey içermektedir.

Benim bu makalede asıl ilgilendiğim durum, Trabzon İmparatorluğu'nun yakın komşuları ve onların birbirleriyle, Yunan devletiyle, Canik (Taceddinoğulları) Hacıemiroğulları beylikleriyle, Akkoyunlu Türkmenlerle, Bayburt, Erzincan ve Karahisar beylikleriyle olan ilişkileri ve aynı zamanda hükümdarlarının XIV. yy. boyunca komşu topraklardaki siyasi iklimi belirledikleri Sivas'ın kaderidir.⁹²⁷

Sivas

İlhanlıların merkezî gücünün çöküşü hızlı ve beklenmedik bir şekilde gerçekleşmiştir. Henüz bu hanedanlığın son büyük hükümdarı Ebu Said Han'ın hâkimiyeti (1317-1335) boyunca merkez kaç eğilimler devlette açıkça kendini göstermeye başladı. Bu durum, mutlak güce sahip Han naibi olan Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın 1321-1328 yılları arasında konumunu Moğol vekili olarak güçlendirdiği Sivas merkezli olan Rûm eyaletinde özellikle doğrudur.

Ebu Said Han'ın 1335 yılında ölümünden sonra, iki asil boy Tebriz tahtı için savaştı: Çobanoğulları (Emir Çoban'ın soyundan gelenler), Celâyiriler (Emir Şeyh Büyük Hasan ve grubu). İlhan-

lıların Tebriz'deki hâkimiyeti ancak itibar kazandı.⁹²⁸ Ebu Said'in hükümdarlığının son yıllarında, 1333 veya 1334'ten itibaren Şeyh Büyük Hasan Rûm Selçuklu devletinde vekildi.⁹²⁹ Hanın ölümünden sonra, Büyük Hasan vekâletini Timurtaş'ın en güvendiği isimlerden olan Alâaddin İbn Cafer Eretna'ya bırakarak Sivas'tan Tebriz'e yerleşmiştir. 1328-1333 yıllarının sonunda Eretna, hâlâ Anadolu Selçuklu devletinde hüküm sürmekteydi.⁹³⁰

1338 yılında Eretna, Tebriz'in yeni hükümdarı olan Çobanoğullarından Şeyh Küçük Hasan İbn Timurtaş'la antlaşmaya girmiştir.⁹³¹ Ancak yine aynı yılda Eretna, Küçük Hasan'dan ayrılmış olarak Mısır'ın Memlûk Sultanı El-Nasır'ı hükümdar olarak tanımıştır.⁹³² 1341 yılı *civarında* bağımsızlığını ilan etmiştir. 1343 yılının ikinci yarısında, Sivas'ta Küçük Hasan'ın ordularını yenen Eretna, Tebriz bağımsızlığını güçlendirmiştir.⁹³³ İbn Battuta'nın çalışmasından anlaşıldığı gibi, 1330'lu yılların başlarında Sivas,

928 B. Spauler, *Die Mongolen in Iran. Politik, Verwaltung und Kultur der Ilchanzeit (1220-1350)* (Berlin, 1968), ss.127-137; Sp. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century* (Berkeley- Los Angeles-Londra, 1971), s.139; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", in *Cambridge History of Iran*, 5.cilt (Cambridge, 1968), s. 406-17

929 O. Turan, *İstanbul'un fethinden önce yazılmış tarihi takvimler*. Ankara, 1954. (Bundan sonra Turan, *Tarihi takvim*) s.70.

930 Abü Bakr al-Qutbi, *Tarikh-i Sheikh Uweis* (Sheikh Uweis'in tarihi), M.Kiazimov ve V.Piriev tarafından sunulmuş ve tercüme edilmiştir, (Bakü, 1984), s.114-15; Spauler, *Die Mongolen*, s.355; Cl. Cahen, s.v. "Eretna", *İslam Ansiklopedisi* (bundan sonra EI), 2.baskı, (Leiden-Londra, 1965), 2.cilt, s.705-707; I. H. Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve dolaylarında Eretna Devleti", *Türk Tarih Kurumu Belleten* (bundan sonra Belleten), 32 (1968), s.163-65.

931 Abd-al-Rahman İbn Kaldün, *Kitab al'-ibar wa di'wan al-mubtada w alkhabar fi ayam al'-arab wal'-ajam wal-barbar* (Açıklamalar ve girişim kayıtları kitabı), (Kahire, 1856), 5.cilt, s.560.

932 F.Taeschner, *Al Umari's Bericht über Anatolien in seinem Werke "Masalik al absar fi mamalik al-amsar"*, Pt. 1 (Metnin ilk bölümü) Text, (Leipzig, 1929), s.28, (bundan sonra Umari); Abu al-Mahasin Yusuf İbn Taghribirdi, *Chronicle of Egypt (Al-Nujum al-Zahira fi muluk misr wal-qahira)*, yayımlayan: W.Popper, (Los Angeles, 1957), 5.cilt, s.137, (bundan sonra İbn Taghribirdi).

933 Abü Bakr al-Qutbi, *Tarikh*, s.120; İbn Khaldün, *Kitab al-ibar*, s.560-61; Hamdallah Qazwini, *Dhayl-i tarikh-i güzida* (Supplement to the Selected History), V.Piriev tarafından not ve tercüme edilmiştir. (Bakü, 1986, Rusça), s.129; A.K. Sanjian (yayımcı ve tercüman) *Colophons of Armenian Manuscripts (1301-1480): A Source for Middle Eastern History* (Cambridge, 1969), 1343:1.

926 A.A.M. Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception, *Dumbarton Oaks Papers* (bundan sonra DOP), 29 (1975), s.113-49; E. Zachariadou, "Trebizond and The Turks (1352-1402)", *AP*, 35 (1979), s.333-58. Bryer'in düşüncelerinin daha da gelişmiş olanı için, Bkz: A.Bryer and D.Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* (Washington, 1985) (*Dumbarton Oaks Studies*, sayı:20, cilt: 1-2 (bundan sonra BMTTP).

927 Bryer ve Winfield tarafından mükemmel bir şekilde tanımlanan Çepni Türkmenlerinden detaylı olarak bahsetmeyeceğiz. (Bkz:s.7)

Amasya, Sonusa [Uluköy] ve Erzincan, Eretna'ya boyun eğmiştir.⁹³⁴ Şimdi, Küçük Hasan ibn Timurtaş Rûm'dan ayrıldıktan sonra, Eretna Anadolu'nun kuzeydoğu bölgelerini yeniden işgal etmeye başladı. Eretna 1339 yılının başında Sivas'ı⁹³⁵, 1341'den sonra ise Amasya'yı⁹³⁶ ele geçirdi. 1347'den sonra Kemah, Eretna'nın hâkimiyetini kabul etti.⁹³⁷ Öyle görünüyor ki Eretna, 1341-1346 yılları arasında Bayburt'u işgal etti.⁹³⁸ Tokat, Pontos Karahisarı⁹³⁹ ve Niksar⁹⁴⁰ da Eretna hâkimiyetini kabul etti. 1350'li ve 1360'lı yılların madeni paraları o dönemde Erzincan ve Bayburt'ta Eretna'nın soyunun tanındığını göstermektedir.⁹⁴¹ 1352 yılının başlarında ölen Eretna'nın hükümdarlığı nispeten istikrarlıydı ancak onun ölümünden hemen sonra hanedanlığın çöküşüne kadar süren bir iç kargaşa başladı. Eretna'nın yerine oğlu Mir Muhammed (1353-65) geçti.⁹⁴² Onun ölümünden sonra ise oğlu Sultan Ala al-Dunya va al-Din Ali (1365-80) yönetimi devraldı. 782 yılının Recep ayında (3 Ağustos - 2 Eylül 1380) tahtı 7 yaşındaki oğlu Muhammed'e bırakarak vebadan öldü.⁹⁴³ Rûm Selçukluları

934 The Travels of Ibn Battûda, MS. 1325-1355, çeviren: H.A.R Gibb, (Cambridge, 1962), 2.cilt, s.435-37.

935 Turan, Tarih-i takvim, s.70.

936 Fr. Taschner, s.v, "Amasya" in El, 2.baskı, 1.cilt, (1960), s.431-32).

937 A. Khachatryan, Korpus Arabskikh nadpisei Armenii (Ermenistan'ın Arap Kitabeleri Külliyyatı), 1.cilt, (Erivan, 1987), s.160-61, Yorumlar: s.189-90.

938 Ermeni kaynaklarının birinin kolofonunda 1341 yılında tüm Bayburt halkının bir iç çekişmeden dolayı burayı terk ettiğini belirtmektedir. 1346 tarihli kolofon, el yazmasının Eretna'nın Anadolu'da hüküm sürdüğü dönemde Bayburt'ta tamamlandığını belirtmektedir. Yazı, bir methiye olduğundan, Eretna'nın bu dönemde şehrin hükümdarı olduğunu gösterebilir. (Sanjian, Armenian Manuscripts, 1341:1, 1346:1).

939 Cl. Cahen, s.v, "Eretna" in El; Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri", s.176-88).

940 M. Oğuz, "Taceddin oğulları", Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi. Sayı:6, (1948), s.473.

941 Ahmed Tehvid, Muzei Hümayunun meskûkati kadimeye islamiye kataloğu (İstanbul, 1321), 4.cilt, s.430, 432, 437-39, 869, 876, 896-99, 901; Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri", s.181,184, 187-188.

942 Mir Muhammed'in hükümdarlığı üzerine bkz. Turan, Tarih-i takvim, s.72; Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri", 177-81; H. İnalcık, "The Conquest of Edirne" (1361), "Archivum Ottomanicum", 3 (1971), s.206-207, n.75.

943 Aziz Astarabadi, Bazm-u razm (İstanbul, 1928), s.180, 182; Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri", 185,86; M. Oral, "Duruğan ve Bafra'da iki türbe", Belleten, 20, (1956), s.410, n.79.

nın varisi Karahisar Emiri Kılıç Arslan yeni sultanın naibi oldu.⁹⁴⁴ 1380-1381 kışında Kılıç Arslan nüfuz sahibi ve zengin birisi olan Burhaneddin tarafından öldürülmüştür. 9 Şubat 1381'de Burhaneddin kendini Alâaddin Ali'nin devleti olan Sivas'ın sultanı ilan etti.⁹⁴⁵ Kayseri eski kadısı olan Ahmed bin Muhammed Burhaneddin (1345-98) Temmuz 1378'den itibaren Sultan Ali'nin veziriydi. Kılıç Arslan'ın kısa naiblik dönemi boyunca Burhaneddin, onun ana rakibiydi ve naiblik için ikinci sıradaydı.⁹⁴⁶

Burhaneddin gücünü pekiştirdikten sonra Eretna'nın eski topraklarını birleştirmeye çalıştı, ancak Muhammed ibn Eretna'nın hükümdarlığı boyunca bölücü eğilimleri açığa vuran Amasya, Niksar, Karahisar, Kayseri, Erzincan beylikleri tarafından güçlü bir direnişle karşılaştı.

1382-1383 yıllarında ve 1390'lı yılların başlarında Kastamonu ve Sinope emirlikleri, Amasya hükümdarı ve Bafra emirliği Sivas'a karşı açıkça bir ittifak oluşturdu.⁹⁴⁷ 1383/1384'te Osmanlı Sultanı I. Murat, Kastamonu ve Sinope emirliklerinin iç işlerine karıştı. Bu durum Sivas ile Osmanlı arasında bir gerginliğe sebep oldu ve gerginlik ancak 1391'de Kastamonu ve Sivas emirliklerinin doğu bölgelerinde Burhaneddin ile Yıldırım Bayezid arasında meydana gelen çatışmayla sonuçlandı. I. Bayezid ile Burhaneddin arasındaki ilişki, 1393'te Kahire uzlaşması sürecinde iyileşti.⁹⁴⁸

944 Qalqashandi, Subh al'-asha, 5.cilt, s.363; Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri", s.185, n.81.

945 Aziz Astarabadi, Bazm-u razm, s.214, 216, 217-18, 222. Burhaneddin'in düşmanları sürekli olarak Ali Beg'in haleflerinin tahta geçmesini istediler. (ibid, s.222-23, 235, 243, 326, 353-54) Burhaneddin buna karşın kendi otoritesinin Eretna devleti ve devletin halefleri ile bir alakası olmadığı cevabını vermiştir.(s.247), (Bkz: Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri", s.186).

946 İ. H. Uzunçarşılı, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı kadı Burhaneddin Ahmed", Belleten, 32 (1968), s.126, 191-232; M.Bala, s.v, "Kadı Burhaneddin", İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1944-); Y. Yücel, "Kadı Burhaneddin" (Ankara, 1987), s.2-9. Zachariadou, Kılıç Arslan'ın naibliğini göz ardı ettiği gibi, 1378 yılı öncesi Burhaneddin'in durumunu da hiç dikkate almamıştır.

947 Astarabadi, Bazm-u razm, s.266-67, 296-302, 398, 399; Oral, "Duruğan", s.408-9.

948 Astarabadi, Bazm-u razm, s.302-3, 317-19, 387, 394, 402-408, 420-29; Ibn al Furat, Ta'rih ibn Al-Furat (Beyrut,1936), 9.cilt, s.339. E.Zachariadou, Manuel II Palaeologus on Strife between Bayezid I and Kadı Burhan al Din Ahmad, BSOAS, 43 (1980), s.471-81; P.Charanis, "Strife among Paleologi and Ottoman Turks, (1370-1402), Byzantion, 16 (1944), s.309-12; Uzunçarşılı, "Sivas... Hükümdarı", s.209-16; Yücel, Kadı Burhaneddin, s.19, 27-28.

14 Temmuz 1398'de Burhaneddin, Amasya'da Osmanlılardan ve Erzincan'da Mutahhartan'dan önceden destek almış olan Akkoyunlu Emiri Osman Bey tarafından öldürülmüştür. Sivas'ta kısa süreliğine bir karmaşa oldu ve bunun ardından 1398 yılında şehrin sakinlerinin el altından yaptıkları yardımla Osman tarafından kuşatılan şehir Osmanlıların eline geçti.⁹⁴⁹

Burhaneddin'in ölümünden sonra Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid ve Orta Asya Fatihî Timur, Kuzeydoğu Anadolu'da ilk ana rakip hâline geldi.⁹⁵⁰ 7 Eylül 1400'de Emir Timur, Sivas'ı geçici olarak ele geçirdi ve yerle bir etti. 1402 yılı baharında şehri ikinci kez ele geçirdi.⁹⁵¹ Sivas, her ne kadar Timur'un seferlerinden sonra bile Osmanlı himayesinde kalmış olsa da Kuzeydoğu Anadolu'da önde gelen bir siyasi merkez olma özelliğini kaybetti.

Karahisar Emirliği

Karahisar Emirliği Trabzon İmparatorluğu ile oldukça erken dönemlerde ilişki Kur'an bir Pontos devletiydi. Bildiğimiz kadarıyla, Karahisar Emirliği'nin bir devlet olarak tarihi henüz incelenmemiştir. Karahisar (Yun. *Koloneia*) önemli bir Pontos alüminyum madeni merkeziydi.⁹⁵² 1330'lu yıllarda oluşturulan

emirlik XV. yy'ın ilk çeyreğine kadar önemli ölçüde bağımsız olarak kaldı. Emirliğin Sivas'tan ayrılığı Çobanoğullarından olan Küçük Hasan'ın hükümdarlığı (1338-1343) boyunca belliydi. *Tarih-i Takvîm*'e göre Küçük Hasan Ebu Said'in hükümdarlığı döneminde, hicri 731 yılında (1330/31) Rûm'a gelmiştir.⁹⁵³ O zaman yahut bir süre sonra o, Karahisar'a yerleşmiştir. Ebu Bekir Kutbi'ye göre, 1338 yılının başında Küçük Hasan kardeşleriyle birlikte Karahisar'da yaşıyordu, aynı zamanda Panaretos'un anlattığı Küçük Hasan'ın Trabzon'a karşı seferi, onun 1336'da zaten buraya yerleşmiş olduğunu söylemeye imkân vermemektedir.⁹⁵⁴ 1338'de Küçük Hasan, Karahisar'dan, Tebriz'i elinde bulunduran Büyük Hasan'a karşı sefere çıktı. 1338 Temmuzunda Büyük Hasan'ı mağlup ederek Tebrizi ele geçirdi ve Hülagû evinin hanlarının sözde himayesi altında Çobanoğulları devletini kurdu.⁹⁵⁵

Küçük Hasan'ın 16 Aralık 1343'te öldüğü zamana kadar Karahisar'la ilişkilerine daima büyük önüm vermesi kayda değerdir. O, hazinesini de orada korumuş ve amcası Surğan ibn Çoban'ı orada tutuklu olarak bulundurmuştur. O dönemde Karahisar'daki vekili Sarvat Hüseyin adlı biriydi.⁹⁵⁶

5 Temmuz 1336'da Küçük Hasan, Trabzon İmparatorluğu'na karşı sefere çıktı. Sefer, Trabzon yakınlarında, Mitra dağında durduruldu.⁹⁵⁷ Rüstem oğlu Abdurrahim adlı biri bu savaşta şehit oldu. O muhtemelen Küçük Hasan'ın Kürt destekçilerinden biriy-

Pontos: Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum and the Mummy of Cheriana", *Anatolian Studies* (bundan sonra AS), s.32, (1982), 146-49.

953 Turan, *Tarih-i takvim*, s.70.

954 Abu Bakr al-Qutbi, *Tarih*, s.116; Micheal Panaretos, *Peri tön Megalön Komnenon*, editör: O.Lampsides, (Atina, 1958), (bundan sonra Panaretos), s.6430

955 Spuler, *Die Mongolen*, ss.130-32; Qazwini, s.104; A. Ali Zade, *Sotsialnaia ekonomicheskaiia i politicheskaiia istoriia Azerbaidzhana XII-XV vv.* (12.-15.yy'lar arası Azerbaycan'ın Sosyal, ekonomik ve siyasi tarihi), (Bakü, 1956), s.289, 300-336.

956 Qazwani, s.126,130, 132; Sharaf khan Bidlisi, *Sharaf-name*, E.I.Vasilyev tarafından tercüme ve not edilmiştir. 2 cilt, (Moskova, 1967,1976), s.72; Hafiz-i Abrû, *Zayl-i jami al tawarikh-i rashidi* (Tahrân, 1938), 1.cilt, s.174-75.

957 Panaretos, s.64-65, bkz: A.Bryer, "Eclipses and Epithalamies in Fourteenth-Century Trebizond" in *Byzantium: A Tribute to Andreas N.Stratos*, editör: Nia Stratos, (Atina, 1986), 2.cilt, s.348, ve A.Bryer,(yayımcı) "People and Settlement in Anatolia and the Caucasus (Londra, 1988), no:6, s, 347-52.

949 Johann Schiltberger, "Puteshestvie Ivana Shiltbergera po Evrope, Azii i Afrike s 1394 po 1427god (John Shiltberger'in 1394 yılından 1427 yılına kadar Avrupa'ya, Asya'ya ve Afrika'ya yaptığı yolculuklar), orj: John Schiltberger's travels in Europe, Asia and Africa from 1394 to 1427), çeviren: F.Brun, Zapski Imperatorskogo Novorossiiskogo Universiteta (İmparatorluk Novorossiysk Üniversitesi Notları) (Odesa, 1867), cilt.1, 1. ve 2. bölüm, s.14-16, Bkz: The Bondage and Travels of Johann Schiltberger (Hakslyut Topluluğu, Londra, 1879); Taqi al Din Ahmad al-Maqrizi, *Kitab al-sulûk li-ma'rifât duwal al-mulûk* (Soylu hanedanlıklara tanımaya giden yol) yayımlayan M. Mustafa Ziyad (Kahire, 1956), 3.cilt, s.906-979; Mawlana Sharafuddin 'Ali Yazdi, *Zafarnamah* (Zaferler kitabı), iki cilt, (Kalküta, 1885-88), (bundan sonra Ali Yazdi), 2.cilt, s.256; R.F. Kreutel, *Osmannenreiches nach der Chronik "Denwürdigkeiten un Zeitlauf des Hauses Osman" vom Dervisch Ahmed, genannt Aşık-Paşa Sohn* (Graz-Viyana-Köln), 1959, s.107, (bundan sonra Aşık Paşazade), "Ala al-Din "Ali Çelebi'nin adı, Bazm-u razm'da iki kez varis olarak geçmiştir. (s.482, 536); Uzunçarşılı, "Sivas... Hükümdarı", s. 221, 65, (Uzunçarşılı yanlışlıkla hicri tarihi modern takvime çevirmiştir: Şevval 28, 800 aslında 9 Temmuz 1938 değil, 14 Temmuz 1938 olmalıdır.)

950 Y.Yücel, XIV-XV. Yüzyıllarda Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar, *Belle-ten*, 37 (1973), s.170-74.

951 W.Fischel, *Ibn Haldun and Tamerlan* (Berkeley-Los Angeles, 1952), s.51.

952 BMPT, 1.cilt, ss.145-46; A.Bryer, "The Question of Byzantine Mines in the

di.⁹⁵⁸ Bu saldırının ne sebepleri ne de genellikle Küçük Hasan'ın imparatorlukla olan ilişkisi hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Tebriz tahtında Küçük Hasan'ın yerini alan kardeşi Melik Eşref (1343-1357), görüldüğü gibi, Pontos bölgesiyle olan hiçbir ilişkisini koparmamıştır. Onun devletinde aynı zamanda Rûmîler⁹⁵⁹ Küçük Hasan'ın hassa askerlerini oluşturarak önemli bir rol oynamışlardır.⁹⁶⁰ Melik Eşref gücünü pekiştirerek birkaç çok önemli emiri idam ettirmiştir ve “mevkilerini Canik *Gulamlarına* vererek onları yüceltmıştır.”⁹⁶¹

Bu sebeple Karahisar, en azından 1343 Aralığına kadar Çobanoğullarının elinde kalmıştır. Pontos'taki bazı diğer toprakların da onlara ait olup olmadığını tespit etmek zor fakat komşuları olan Erzurum'u onlar yönetiyorlardı.⁹⁶² 1901 tarihli İngiliz savaş haritasında Filabonites [Harşit] nehrinin batısında yer alan Çobanlı (Karahisar'dan 30 km güneyinde) ve Çobankale isimleri, büyük olasılıkla, Çobanoğullarının Pontos'taki varlığını işaret etmektedir.⁹⁶³ XVII. yy'da Evliya Çelebi, Trabzon bölgesindeki Çobanoğullarının varlığından söz eder; Trabzon'un iki seyahat güneyinde olan Hoşoğlan nehri üzerinde yer alan, “Çoban boyundan Hoşoğ-

lan” adlı biri tarafından dikilmiş bir kaleden bahseder. Evliya'nın Palaiomatzuoka'da bulunan Prytanis veya Larachanes nehirlerinin üst kısımlarını kastettiği sonucuna varılabilir. Dahası, Evliya Karayakup'tan Erzincan'a dört saatlik mesafede, Baru kasabasında olan Çoban Korduman Şah adlı birinin mezarından bahseder.⁹⁶⁴ Gerçek şu ki, Çobanoğullarının Pontos'taki yerleşiminin XVII. yy'a kadar yerel halkın hafızasında korunmuş olması önemlidir.

Görünüşe göre Karahisar büyük olasılıkla 1343'ten 1357'e (yani Çobanoğullarının çöküşüne) kadar bir kez daha Sivas'ın kontrolü altındaydı. 1362'de kale, o yılın yazında oradan ayrılıp Erzincan'a giden Emir Pir Hüseyin'e aitti.⁹⁶⁵

Daha sonra Karahisar bölgesinin, Koyulhisar'ı da yöneten Kılıç Arslan'ın hâkimiyeti altında olduğunu görmekteyiz. Belirtildiği üzere Kılıç Arslan Alâaddin Ali'nin vasalıydı.⁹⁶⁶ 1368'de Kılıç Arslan Trabzon Khaldiya'ya saldırdı. Zachariadou, 1369, 1373 ve 1374 yıllarında Khaldiya ve Cheriana [Şiran/Gümüşhane]'ya düzenlenen Türk istilalarının da Kılıç Arslan'ın girişimleriyle gerçekleşmiş olabileceğini öne sürmektedir.⁹⁶⁷

1370 yılında İmparator III. Aleksios Marmara bölgesinde Karahisar Türklerine karşı savaştı, çünkü 1336 yılında Küçük Hasan Mitra dağına kadar ulaşmıştı; Karahisarlıların Marmara bölgesine ulaşmış olması da muhtemeldir.⁹⁶⁸ 1379'da Taceddin ile Trabzon İmparatoru arasındaki antlaşmayı önlemek isteyen Kılıç Arslan, Trabzon İmparatorluğu'na karşı bir saldırı hazırlıktaydı. Saldırıyı önceden tahmin eden imparator, Trabzon'u ve çevre

958 Erzincan kuşatmasının tarihi ile ilgili olan bir Ermeni kolofonu, Şeyh Hasan'ın askerleri arasında Kürtlerin varlığından bahsetmektedir. (Yayımlayan: Sanjan, Armenian Manuscripts, 1338:1). Rüstem ismi, Kuzeydoğu Anadolu'da yaşayan Türkler tarafından o dönemde hiç kullanılmamaktaydı, Buna karşılık Kürtler, efsanevi kahraman Rüstem'i bir Kürt olarak düşünmüşler (Şeref-han Bidlisi, 1.cilt, s.84, indeks) ve bu ismi sıkça kullanmışlardır. Belki de yukarıda bahsettiğimiz Abdurrahim Kürt kökenlidir ve Pontos'a Şeyh Küçük Hasan ile birlikte gelmiştir.

959 Abu Bakr al-Qutbi, aşağıdaki Rûmîleri doğum tarihlerine göre sıralamıştır: bir gulam olan Muhammet Rûmî (s.123), onun vekili ve genç bir Rûmî olan Ahmet Daji (s.124); Begcukaz ibn Hacı “Rûm *Türkmen kökenli*” biriydi idi. (s.125).

960 Ebu Bekr al-Qutbi, Tarih, ss.120-21; Qazwini, s.130.

961 J.B. Van Loon, Tarihî Shaikh Uwais: An Important Source for the History of Azarbayjan in the XIVth Century (Lahey, 1954), s.172; cf. Abu Bakr al-Qutbi, Tarih, s.123. Bu alıntının Bakü yayımındaki tercümesi tam olarak doğru değildir. Burada ben, Van Loon tarafından düzeltilmiş olan aynı metinde kendi tercümemi kullanıyorum.

962 1340-1343 yılları arasında Çobanoğulları birkaç kez Erzincan'ı işgal etmeye çalıştılar ancak başarısız oldular. Bkz. M.Brosset, Collection d'historiens du Xe au XIXe siècle, 1.cilt, tercüme, giriş ve özet ile, I. cilt. (St. Petersburg, 1874, Amsterdam, 1979 yeniden basılmıştır.) s.481, 483.

963 Uzunçarşılı, “Sivas-Kayseri”, 166-169; BMTP, Vol.1, s.141, 1.harita.

964 BMTP, 1.cilt, s.141, 1.harita; Evliya Çelebi, Kniga Puteshestvii (Seyahatname), Rusça çevirisi ve yorumlar (Moskova, 1983), s.43, 81, 103, 246. Evliya Çelebi ile ilgili olan ikinci alıntının doğruluğu, Korduman Şah tarafından inşaa edilen Çoban Köprüsünün Aziz Astarabadi tarafından XIV. yy'da vakayinamesinde yer aldığı gerçeğiyle desteklenmiştir.

965 Turan, Tarih-i takvim, s.80.

966 Ahmed Tehvid, Müzei, s.439, n.901 bunun Kağunia'ya (Pontos Karahisarı'na) ait olan ve Sultan Ali'nin ismini taşıyan 768 (1366/67) tarihli bir sikke olduğunu belirtmektedir.

967 Zachariadou, “Trebizond and the Turks”, s.347, BTMP, 1.cilt, s.173; Panaretos, ss. 76-773-6, 7729-33, 788-10

968 Panaretos, s.7710-16 ; A.Papadopoulos-Kerameus, “Trapezountiaka”, Vizantiiski Vremennik, (bundan sonra VV), 5 (1898), s.680, BMTP, 1.cilt, s.258; A.Bryer, “Some Trapezuntine Monastic Obits (1368-1563)”, REB, 34 (1976), s.136-7, n.25.

bölgeleri düşmana karşı savunma için hazırladı.⁹⁶⁹

Kılıç Arslan'ın sahip oldukları arasında muhtemelen Kumanot [Tokat iline yakın] ve Harsanus [Niksar'ın güneybatısı] kaleleri vardı. Ancak 1380'de Burhaneddin Ahmed, Kılıç Arslan'dan bunları kendisine vermesini istedi.⁹⁷⁰

Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra (1380/1381 kışı), Karahisar'ı sultan Melik Ahmet yönetti. Bu sultan, hükümdarlığının en başından 1390'lı yılların sonlarına kadar Erzincan sultanı Mutahhartan ile dostça ilişkiler yürüttü ve onun vasalı oldu.⁹⁷¹ Örneğin, 1395 kışında Timur'un yakındaki saldırısının korkusuna yakalanmış olan Mutahhartan, ailesini bile Karahisar'a göndermiştir.⁹⁷² 1395 yılının başında Burhaneddin, Bayburt'a saldırdı ve geri dönüş yolunda Karahisar'dan geçti; Malik Ahmet, Burhaneddin'in hükümdarlığını kabul etmek zorunda kaldı. Burhaneddin'in Mutahhartan tarafından Pulur'da bozguna uğratıldığı henüz 1395 yılının sonunda Melik Ahmet, Sivas ordusunun arazisinden geçen mültecileri yenmiş ve yağmalamıştır. Burhaneddin, ölümüne sayılı günler kala, tüm çabalarına rağmen Karahisar'ı işgal edememiştir.⁹⁷³ Melik Ahmed'in Trabzon İmparatorluğu ile ilişkileri hakkında hiç bir şey bilinmemektedir ancak onun hükümdarı Mutahhartan imparatorluğun müttefiki olduğundan, imparatorlukla dostça ilişkilere sahip olması sonucuna varılabilir.

Karahisar emirliğinin sonraki kaderine dair sadece kısmi kanıtlar kalmıştır. 1410 yılından hemen sonra Karakoyunlu emirlerinden birisi olan Pir Ömer Bey, Karahisar'ı işgal etmiştir. Hükümdar Hasan Bey İbn Melik Ahmet, Osmanlılardan yardım istemiştir. Ancak, Pir Ömer Bey, görüldüğü gibi, kaleyi fethetmiştir.⁹⁷⁴ 1422

969 Panaretos, s.78-9.

970 Astarabadi, Bazm-u razm, s.189, 198-200.

971 Ibid, s.233, 265, 332; Abu Bakr Tihrani, Kitabi Diyarbakriyya, 2 cilt, (Ankara, 1962-64), 1.cilt, s.35, R. M. Şukurov, "Ebu Bekr Tihrani'nin, XIV-XV. yy'da Trabzon İmparatorluğu ile Anadolu'daki Türk devletleri arasında ilişkisi hakkında Kitabi Diyarbakriyya" adlı eseri, kaynak: Drevnii i srednevekovi Vostok (Eski ve Orta çağ doğusu), (Moskova, 1985) 2.bölüm, s.346.

972 Astarabadi, Bazm-u razm, s.332.

973 Ibid, s.477, 483, 494, 534.

974 Mehmed Neşri, Kitabı cihan-nüma (Dünyayı sergileyen kitap), editör: F.R. Unat ve M. A. Köymen, (Ankara, 1949-57), 1.ve 2.cilt, s.538 (bundan sonra Neşri); Th. Seif, "Der Abschnitt über die Osmanen in Şükru'llah's persischer Universalgeschichte" in Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte (Viyana-Hannover,

yılı civarında Karahisar'dan artık Emir Yakup İbn Osman'ın elinde olan, Akkoyunlu emirliğinin bir parçası olarak bahsedilir.⁹⁷⁵ Kale, 1457 yılına kadar Akkoyunlu Türkmenlerin elinde kaldı, 1457'de ise Osmanlılar tarafından desteklenen Karahisar vekili Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan (1452-1478)'a karşı isyan kaldırdı. Bununla birlikte, henüz 1458 yılının baharında isyan bastırıldı.⁹⁷⁶

Erzincan ve Bayburt Emirlikleri

1331 yılında Erzurum ve Bayburt, Moğolların vekili olan Eretna'ya boyun eğdiler. 1330'lu yıllarda Moğol gücü krizi süresince, Eretna, görünüşe göre, bu şehirler üzerindeki hâkimiyetini kaybetti. Panaretos'un tarihine göre, 1348 yılı itibarıyla Erzincan, şehri haleflerinden olan Ahi Ayna Bey'in hâkimiyeti altındaydı.⁹⁷⁷ Yukarıda belirtildiği üzere, 1360'lı yıllarda Ahi Ayna Bey, Sivas hükümdarlarının isimlerini taşıyan madeni paralar basmıştır. 1348 yılı itibarıyla Bayburt hükümdarı *Machmat eikeptaris* (belki de Muhammed-rikâbdâr) idi ve o aynı zamanda Sivas hâkimiyetini tanımaktaydı.⁹⁷⁸ Bu hükümdarlar arasındaki ilişki hakkında, 1348 yılında Trabzon İmparatorluğu'na karşı ortak bir sefer düzenlemeleri dışında, hiçbir şey bilinmemektedir. 1360-1361 yıllarında, Bayburt'u *hoca* Latif adlı biri yönetmekteydi. 1335 yılı için bir Ermeni kaynağının kolofonu bize, Erzincan hükümdarı Ahi Ayna Bey (Yaxiyana Bek)'in bir 'Xocay Yali' tarafından saldırıya uğrandığını söyler.⁹⁷⁹ Ermeni yazar 'Xocay Yasli'yle Hoca Latif'i kastetmişse -ve Ermeni yazarlar yabancı isimleri çoğu zaman yanlış yazar- bundan şöyle sonuç çıkarılabilir ki, 1355 yılı itibarıyla, bu sultan Bayburt'taki kontrolünü çoktan pekiştirmiş ve Erzincan hükümdarı ile düşmanca ilişkileri vardı. Durumla ilgili kanıtın ikinci varsayımı da, Hoca Latif ve Ahi Ayna Bey'in Trab-

1926), 2.cilt, ss.110-11; İdris Bidlisi, "Hasht Bihist" Otdel rukopisiev (El yazması bölümü) of PF IV RAN (Rusya Bilimler Akademisi Doğu Enstitüsü'nün St. Petersburg dalı), C.387, f.209v; Kitabi Diyarbakriyya, 1.cilt, s.31.

975 Kitabi Diyarbakriyya, 1.cilt, s.90.

976 Ibid, 2.cilt, s.378-80.

977 Astarabadi, Bazm-u razm, s.160.

978 Panaretos, s.68, Bkz: V.L.Ménage'in "Memoirs of Konstantin Mikhailovich" kitabının İngilizce ve Almanca çevirisindeki tercümesi, BSOAS, 40 (1977), s.155-60, keza Zachariadou, "Trebizond and the Turks", s.399, n.6.

979 Sanijan (editör), Armenian Manuscripts, 1355:1.

zon İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirdikleri iki bilinen seferin birbirleriyle bir alakası olmadığı gerçeğidir. Ahi Ayna Bey'in ilk defa Trabzon'a düzenlediği sefer Temmuz 1348 yılında gerçekleşmiştir.⁹⁸⁰ Bu olay bağlamında, birinin dikkati Ebu Bekir Kutbi'nin 1348 yılının yazında Pontos'a bağlanmış olan Çobanoğullarının hükümdarı Melik Eşref Azerbaycan'da ve komşu bölgelerde katliamlar gerçekleştirdi.⁹⁸¹ Bu iki olay arasında bir bağlantı var mıydı?

1361 yılında Ahi Ayna Bey Golacha'yı ve Koukos kalesini kuşattı, fakat başarılı olamadı. *Tarih-i Takvim'e* göre 15 Ekim 1361'de Trabzon Koukos'a (*kugh-i trabzun*) karşı sefer düzenlemiştir. Panaretos Golacha kuşatmasının o yılın ekim ayında 16 gün sürdüğünü ve kuşatma makinelerinin kullanıldığını yazmıştır.⁹⁸²

Tarih-i Takvim'den yapılan aynı alıntıda Ahi Ayna Bey'in 6 Ağustos 1361'de başlayan Erzurum'a ve Lakzi'ye yolculuktan bahsedilmektedir.⁹⁸³ Lakzi ismi Yunancadaki *Lakize* kelimesinin karşılığıdır. XIII-XV. yy'da "Lazike" ismi Trabzon İmparatorluğu'nun doğu bölgelerini ve özellikle Büyük Lazistan (*Megale Lazias*) temasını tanımlamak için kullanılmıştır.⁹⁸⁴ Doğulu yazarlar 'Lakzi' şeklinde hem etnonim hem de toponom olan 'Laz' ismini iyi bilmekteydiler. Abu al-Fida (XIV. yüzyılın başlarında) bunu doğrudan Trabzon İmparatorluğu'yla ilişkilendirmektedir.⁹⁸⁵ Bu durumu ve Ahi Ayna Bey'in imparatorluğa karşı beslediği kini hesaba katarsak, seferin Trabzon Büyük Lazistan temasına karşı yöneldiğini öne sürebiliriz. Başka bir yorum da, muhtemel olarak seferin,

İspir'in kuzeyinde, Trabzon sınırı boyunca yaşayan yarı bağımsız veya bağımsız Lazlara karşı olduğudur. Bununla beraber, bağımsız olan bu Lazların ilk defa daha geç bir dönemde, XV. yüzyılın başlarında bahsi geçtiğini unutmamak gerekir.⁹⁸⁶ Bu yüzden ilk yorum bize daha mantıklı gelmektedir. Panaretos'un belirttiği III. Aleksios'un Lazike'ye yaptığı üç ziyaretin yalnızca ilki esnasında, 1367'de imparator ordu ve filo tarafından eşlik edilmiştir.⁹⁸⁷ Ancak 1367 yılında Ahi Ayna Bey öleli beş yıl olmuştu ve Lazike'deki Türk tehdidi muhtemelen hâlâ devam ediyordu. *Hoca* Latif iki kez imparatorluğa saldırdı. 1360 yılı Nisan ayında Hoca Latif, İmparator III. Aleksios'un Koukos kalesini dikmesini engelledi.⁹⁸⁸ Bryer'in tespitine göre kale Bayburt eteklerine, Khaldiya bölgesinin iç kesimlerine⁹⁸⁹ inşa edilmekteydi ve bu yüzden *hoca* Latif'in kalenin inşa edilmesini engellemeye çalışması şaşırtıcı değildir. *Hoca* Latif'in 1361 yılı Temmuz ayında Matzouka'ya gerçekleştirdiği diğer sefer feci bir şekilde sonlandı; bozguna uğratıldı, hapsedildi, boynu vuruldu ve kafası zafer coşkusıyla Trabzon'a götürüldü ve halka gösterildi.⁹⁹⁰ Libanedos'a göre Türkler, "Matzouka'dan silahsız veya hafif silahlı adamlar" tarafından yenilgiye uğratıldı.⁹⁹¹

Açık ki, 1360-1361 yıllarında Güney Khaldiya ve Cheriana, Erzincan ve Bayburt emirlerinin saldırısına maruz kaldı. 1355 yılında Panaretos, Cheriana'da onların Türklerle iki kez çatıştığını kaydetti. Ağustos ayında John Kabazitos Cheriana'yı ele geçirdi ve Golacha [Bahçecik/Gümüşhane]'nin batısında yer alan bir kale olan Sorogina [Suruyana],⁹⁹² yı serbest bıraktı.⁹⁹³ 27 Kasım'da imparator, Dük John Kabazitos tutukluymken Türkler tarafından Cheriana'da büyük bir yenilgiye uğratıldı.⁹⁹³ Bryer, her iki çatışmanın da Çepni Türkmenleriyle olduğunu öne sürmektedir.

980 Panaretos, s.6813-19

981 Abu Bakr al-Qutbi, *Tarikh*, s.124.

982 Panaretos, s.743-8; Turan, *Tarih-i takvim*, s.80; cf. BMTP, 1.cilt, s.172, 302, 308. Panaretos, yalnızca Golaça kuşatmasını (Bryer, "The Question", s.144-45, n.40) bildirirken, *Tarih-i takvim*, Koukos kuşatmasından bahseder.

983 Turan, *Tarih-i takvim*, s.80; cf. M. Brosset, *Matériaux pour servir à l'histoire de Géorgie depuis l'an 1201 jusqu'en 1755* (St. Petersburg, 1841), s.16.

984 Yer adı ve köken olarak Lazia/Lazoi için bkz. V. Laurent, "Deux chrysobulles inédits, des empereurs de Trébizonde Alexis IV, Jean IV et David II, AP, 18 (1953), s.265, 268; A.Bryer, "Some Notes on the Laz and the Tzan I, BK, 1 (1966), 21-2; M. Kursanskis, *L'Empire de Trébizonde et la Géorgie*, RIEB, 35 (1977), s.250-52.

985 *Géographie d'Aboulféda; Texte arabe publié... par M.Reinaud*, (Paris, 1840), s.393: "Trabzûn iyi bilinen bir limandır. İbn Said, burasının nüfusunun çoğunlukla al-Lakzî olduğunu söylemektedir. Trabzûn'un güneyi, doğruya doğru olan kısımlarında al-Lakzî dağları bulunmaktadır."

986 BMTP, 1.cilt, s.335-37.

987 Panaretos, s. 7612, 77, 78.

988 Ibid, s.73.

989 BMTP, 1.cilt, s.303-309.

990 Panaretos, s.7324-30, O. Lampides, Andreou Libadénou bios kai erga (Athens, 1975), s.10673-89, 111-12, (bundan sonra Libadenos), Bkz: Zachariadou, "Trebizond and the Turks", s.349, n.1.

991 Libadenos, s.112107

992 Panaretos, s.7116-19, Cheriana [*Şiran*/Gümüşhane]'da (kalede ve bölgede) ve Sorogaina[Suruyana]'da, bkz: BMTP, 1.cilt, s.165, 171, 308.

993 Panaretos, s. 71-2.

Bununla beraber, 1355 olayları Emir Ahi Ayna Bey'in lehine ilişkilendirmesinde birkaç faktör bulunmaktadır.⁹⁹⁴ Kalenin göçebe Türkler tarafından işgal edilmesi, özellikle onların göçebe yaşam tarzı ve yoksulluklarını göz önüne alınırsa oldukça imkânsız görünmektedir. Kuşatma silahlarının yardımıyla bile Ahi Ayna Bey, Golacha'yı fethedemedi. Erzincan'ın kuzeyindeki bölgelere yönelik ilgisi aşıkardı; Erzincan'dan Cheriana'ya uzanan yol açıktı. Aynı sebepten ötürü bizler Zachariadou'nun, Golacha'nın 1373'te Bryer'in öne sürdüğü gibi Çepniler tarafından değil Kılıç Arslan tarafından saldırıya uğradığı yönündeki bakış açısını kabul etmeye daha yatkınız.⁹⁹⁵

Ahi Ayna Bey, muhtemelen bir şiddet sonucunda 2 veya 3 Temmuz 1362 yılında öldü, ölüm raporunda bir şehit, yani bir fedai olarak anılmıştır.⁹⁹⁶ Onun ölümünden sonra Erzincan, Karahisar Hükümdarı Pir Hüseyin tarafından yönetilmiştir. 8 Haziran 1362 yılında buraya gelen Pir Hüseyin Ahi Ayna Bey'in yerine geçmiştir. 10 Temmuz'da Ayna Bey, pek çok amiri yenilgiye uğratarak bağımsızlığını kazandı, emirler ise daha sonra Bayburt ve Tercan'a kaçtılar. 11 Eylül 1362'de, 32 gün boyunca süren uzun kuşatmadan

994 Bryer, Kasım 1355, Ocak 1373 ve Şubat 1380 tarihlerindeki Türk-Yunan savaşlarını, kendi görüşlerini aşağıdaki savlarla destekleyerek gruplandırmaktadır. 1) Trabzonlular kış seferleri büyük olasılıkla kış için dağdan inmiş olan göçebelere yöneliktir. 2) Golacha [Bahçecik/Gümüşhane]'nin kuzeydoğusuna doğru, XIV. yy'ın ortasında, 1404 yılında Cheriana [Şiran/Gümüşhane]'ya göç eden Çepniler bulunmaktaydı. 3) XIV. yy'ın Kastillalı gezgini Clavijo, Çepnilerin kaleyi ve Yunanlıların otlaklarını ele geçirdiklerini yazmıştır. Ayrıca, 1355 yılında Cheriana [Şiran/Gümüşhane]'nin Ahi Ayna Bey tarafından istila edildiğini belirtirken Bryer, Panaretos'un Cheriana [Şiran/Gümüşhane]'yi ele geçiren Emir'in adından bahsetmediğini belirtmiştir. Dolayısıyla o, Erzincan emiri değildi. Bryer'in kanıtlarına karşılık şu noktalar ortaya çıkabilir: 1) Panaretos, belirtmiş olduğu 25 Türk-Yunan savaşından 9'unda hangi Türklerin olduğunu kesin şekilde açıklamamaktadır. 2) Çepnilerin 1380 yılındaki mağlubiyetlerinden sonra Cheriana [Şiran/Gümüşhane]'ya yerleşmeye başladıklarını düşünmek mantıklıdır. Bu görüş, Bryer'in kendisi tarafından öne sürülmüştür. Cheriana [Şiran/Gümüşhane]'yle ortak sınırı olan Sivas devletinin komşularından olan Çepnilerin doğu kaynaklarında sadece 1395 yıllarında bahsedildiği dikkate alınmalıdır. 3) Astarabadi ve Tihrani'nin vakayinamelerinin gösterdiği gibi yerleşik Türkler, sonbaharın sonuna bile, hatta ağır kış karı çökene kadar savaşmayı bırakmamışlardır. Bkz. BMTP, 1.cilt, s.140-41; 172-3; Bryer, Greeks, s.147-48; Kitabi Diyarbakriyya, 1.cilt, s.42.

995 Zachariadou, "Trebizond and the Turks", s.347, n.5; BMTP, 1.cilt, s.173.

996 Turan, Tarih-i takvim, s.80.

sonra Ayna Bey Bayburt'a girdi.⁹⁹⁷ Biz bu Pir Hüseyin'in kim olduğunu bilmiyoruz. *Tarih-i Takvim*, onu bir *amirzade*, yani emirin oğlu olarak adlandırmıştır. Bu kaynağının metninde bu sözlerden önce Ahi Ayna Bey'in ölüm kaydı yer aldığından Pir Hüseyin'in Ayna Bey'in oğlu olduğu sonucuna varabilir miyiz?

Pir Hüseyin'in Karahisar'dan Erzincan'a gidişinde ilginç bir olay, III. Aleksios'un temmuz ayında Khaldiya'yı ziyaret etmesini belirtmek gerektir: "Aynı 6870 yılının Mart ayında imparator ve annesi Mesokhaldiya [Torul]'ya gitmişlerdir... Khaldiya'dan dönüşü üzerine imparator ailesi ölümün kudurması yüzünden Trabzon ve kaleye girmede; bu olay Haziran ayında oldu."⁹⁹⁸ Pir Hüseyin Mayısın sonlarında veya Haziranın ilk günlerinde Trabzon üzerinden Khaldiya'ya geçmiş olabilirdi. Panaretos, imparatorun Bayburt'a sınır olan bölge Mesokhaldiya'ya yaptığı seyahatin başka sebeplerinden bahsettiği hâlde, Erzincan ve Bayburt emirliklerinin iç işlerinin Trabzon İmparatorluğu için ne kadar önemli olduğunu hatırlandığında bu rastlantı pek manalı görünmektedir.

Pir Hüseyin'in 1379 yılının ikinci yarısında ölümünden sonra, Emir Mutahhartan Erzincan'da hâkimiyeti ele geçirdi. Mutahhartan, Sultan Eretna'nın yeğeniydi.⁹⁹⁹ Mutahhartan'ın Sivas sultanıyla ilişkileri en başından düşmancaydı, daha 1379 yılında Sultan Alaaddin Ali ve Kılıç Arslan ortaklaşarak Erzincan'ı fethetmeye çalıştılar. Mutahhartan, mücadele vermeden Pir Hüseyin'in topraklarını eline geçirdi; 1381 yılındaki kayıta Erzurum hükümdarı Mutahhartan'a bağımlı olduğu belirtilmiş, 1379'daki kayıta ise Bayburt onun mülkü olarak gösterilmiştir.¹⁰⁰⁰

Mutahhartan ile Burhaneddin arasındaki mücadele Sivas sultanının hâkimiyeti boyunca devam etti. Onların çatışması sonunda Erzincan ve Koyulhisar kaleleri üzerinde giden uzun mücadele seviyesine düşmüştür. Burada Mutahhartan'a ait olan Akşehir, Sis, Ezbider ve Burtuluş kaleleri vardı.¹⁰⁰¹ Bu hattın kuzeyine doğ-

997 Ibid, s.80, "Trebizond and Turks", s.349.

998 Panaretos, s.7412-18 (İngilizce çevirisi Bryer, Greeks, s.145).

999 Astarabadi, Bazm-u razm, s.151-9, 167; Aşıkpaşazade, s.113; Neşri, 1.cilt, s.351; Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri", s.189.

1000 Astarabadi, Bazm-u razm, s.167, 246.

1001 Ibid, s.265, 326, 383, 474. Akşehir, Akşar olarak, BMTP baskısındaki haritada gösterilen bir kaledir. Akşehir, Sis ve Ezbider, Koyulhisar ve Erzincan *düz bir çizgiye uzanmaktadır. Burtuluş, Sis'ten güneye doğru bir günlük yolculuk*

ru olan bölgelerde Mutahhartan'ın vasalı olan Melik Ahmet'in toprakları bulunuyordu. Mutahhartan 1382 yılının baharında Koyulhisar'ı ele geçirme girişiminde bulundu.

İşleri ters giden Mutahhartan, Koyulhisar'ı savunanları sürekli olarak rahatsız etmesi için yakın adamlarını Koyulhisar'a gönderdi, ancak bunun hiç yararı olmadı. Aziz Astarabadi bu ters gidiş şöyle yorumladı: "Sultan Mutahhartan o kaleyi büyük bir tutkuy- la istiyordu, ama sonunda, kalbindeki bu ihtiras öldü ve arzusu gerçekleşmedi.¹⁰⁰² Mutahhartan, 1383 yılında Sivas'ın yakınlığı- na kadar defalarca saldırılarda bulundu, ama yenilgiye uğradı. 1384 yılında Akşehir çoktan Burhaneddin'in hâkimiyetindeydi, kale, Sivas tarafından düşmanca olduğu düşünülen bir saldırıyla Taceddin tarafından kuşatılmıştır. 1389 yılında Erzincan ve Si- vas arasındaki anlaşma gereğince Burtuluş kalesi yerle bir edildi. Ancak Mutahhartan yenilginin öcünü aldı: 1394 yılının baha- rında Sivas adına Koyulhisar hükümdarı olan Emir Siraceddin, Mutahhartan'la birlikte Emir Timur'a giderek resmi görüşme talebinde bulundular. Sivas ordusu, Ezbider, Sis ve yeniden inşa edilmiş Burtuluş'u ele geçirdiğinde, Koyulhisar ve Karahisar'ı ise harap ettiklerinde Mutahhartan için kritik zaman gelmişti. Bu zaferler Burhaneddin'in Bayburt'a doğru hareket etmesine olanak sağladı. Mutahhartan onu 27 Ekimde mağlup etse de, Burhaneddin'in ölümüne kadar zor durumda kaldı. Sivas, 1396 yılında Mutahhartan'ı geri çekilmesi için bir kez daha zorladı ve 1397 yılında Burhaneddin bir kez daha Bayburt çevresini tahrip etti ve hükümdarı Emir Pir Muhammet'i (Mutahhartan'ın karde- şisi) esir aldı.¹⁰⁰³

Mutahhartan, Sivas'la giriştiği mücadelede Amasya ve Niksar hükümdarlarıyla olan ittifakına güvendi. 1381 yılında Mutah- hartan ile Amasya sultanı Hacı Şadgeldi Sivas'a karşı bir anlaşma yaptı. 1381 yılının sonları - 1382'nin başlarında Niksar sultanı Ta- ceddin, Erzincan emiri, Kayseri emiri ve diğerlerinin ortak anlaş- masıyla, Şadgeldi'nin oğlu Emir Ahmet, Amasya sultanı olmuştur.

mesafesinde yer alan bir kaledir. (Bkz: Uzunçarşılı, "Sivas...Hükümdarı", s.198; Yücel, "XIV-XV. yüzyıllar", s.173, 176, id., Kadı Burhaneddin, s.32-33)

1002 Astarabadi, Bazm-u razm, s.265, 266.

1003 Ibid, s.292, 301-3, 308, 383, 448, 474-5, 481-2, 491-2, 535-6; Turan, Tarih-i takvim, s.80.

1386 yılında Sivas tarafından Niksar'ın ele geçirilmesine cevap olarak Mutahhartan Sivas'a doğru ilerlemiş ancak Burhaneddin görüşmeler yoluyla savaştan kaçınabilmiştir. 1387 yılında Mutah- hartan, Emir Ahmet'le birlikte Aleppo'nun hükümdarını Sivas'a karşı mücadele etmesi için kışkırtmıştır.¹⁰⁰⁴ 1391 yılında Amasya emirliği varlığını durdurdu. Emir Ahmet, Amasya'yı Sultan Yıldırım Bayezid'e verdi.¹⁰⁰⁵ Taceddinoğulları Emirliği 1386 yılındaki mağlubiyetten sonra zayıflamış olmasına rağmen Mutahhartan ile olan ittifakı geçerliliğini korudu.¹⁰⁰⁶ 1390'lı yıllarda Emir Ahmet'in kapitülasyonundan ve Niksar'ın yenilgilerinden sonra, Sivas'la olan mücadelenin esas yükü Mutahhartan'ın üzerine kaldı.

Koyulhisar kalesi Taceddin ve Erzincan emirliklerinin top- rakları arasında yer almaktaydı. Koyulhisar 1382 yılı ve 1385 yılı baharı boyunca Taceddin'in hâkimiyeti altındaydı. Hemen ön- cesinde Taceddin, Emir Ahmet'le ittifak yaparak Mutahhartan tarafından kaybedilen Akşehir'i kuşattı.¹⁰⁰⁷ Taceddin, müttefiki Mutahhartan'ın yenilgisini telafi etmeye çalıştı.

Bu sebeple en azından 1379 yılından yüzyılın sonuna kadar Er- zincan Emirliği, Trabzon İmparatorluğu'nun sınırını paylaştığı tek devlettir. İmparatorluk sadece kuzeybatıda, Philabonitie vadisinde, Hacı Emir ve göçebe Çepnilerle sınırdışı. Khaldiya'nın güneybatı- sına ve Cheriana'nın doğusuna doğru olan bölgede Mutahhartan'ın vasalı olan Karahisar Emirliği bulunuyordu, Lazike kadar va- ran sınırın kalanı ise Erzincan emirliği ile bitişikti. Mutahhartan Bayburt ve İspir'i elinde bulunduruyordu.¹⁰⁰⁸ Bu 20 yıllık süreçte, Trabzon İmparatorluğu, yeni fetihler için uğraşan çok sayıda hü- kümdarın olduğu Anadolu'nun ötesindeki emirliklerden ayrıldı. Bu sebeple, Trabzon İmparatorluğu ile Erzincan Emirliği arasında, Mutahhartan'ın bir Trabzonlu prensesle evlenmesiyle pekiştirilen ittifakı¹⁰⁰⁹ Büyük Komnenoslar için son derece önemliydi.

1004 Astarabadi, Bazm-u razm, s.225, 240-44, 261, 264-6, 338, 350.

1005 Ibid, ss.418; Schiltberger, s.12; Aşıkpaşazade, s.107.

1006 Astarabadi, Bazm-u razm, s.535, 537.

1007 Ibid, s.308, 314. 1385 yılı ilkbaharında Burhaneddin tarafından elinden alındı.

1008 Kitabı Diyarbakriyya, I.cilt, s.35.

1009 R. Gonzales de Clavijo, Dnevnik Puteshestviia ko dvoru Timura v Samarkande v 1403-1406 gg (1403-1406 yıllarında Timur'un Semerkant'taki sarayına yapılan yolculukların günlüğü), orj: (The Diary of the travels to Timur's court in Samar-

Yukarıda söylenenler doğrultusunda, Ebu Bekir Tihrani'nin, Mutahhartan'ın "Trabzon İmparatorluğu'nu *haraca* bağladığı" ifadesini yeniden düşünmek için iyi sebepler bulunmaktadır.¹⁰¹⁰ İmparatorluk hem arazi güvenliği hem de Anadolu'nun iç bölgeleri ve Azerbaycan ile ticari ve diğer bağlantıları konusunda önemli derecede Mutahhartan'a bağlı olabildi.

1380'li ve 1390'lı yılların kayıtlarında Panaretos vakayına-
mesinde, III. Aleksios'un 1380 yılında Çepnilere karşı seferi dı-
şında, Türklerle bir çatışmanın dahi olmadığını belirtmiş olması
dikkate alınmalıdır. Görünüşe göre sınırlar içinde hiçbir çatış-
ma meydana gelmemiştir. Diğer bir yandan Trabzon aracılığıyla
gerçekleşen transit ticaret bu dönemde duraklamamıştır.¹⁰¹¹ Bu
yüzden bu durumlar içinde Trabzon tarafından Mutahhartan'a
bir veya başka bir çeşit verginin ödenmesini önlemek güç bir du-
rum olarak görünebilecekti. Sultana *despoinayı* eş olarak vermek,
Mutahhartan'a tüm hizmetlerinin karşılığını ödemekten çok fark-
lıydı. Ne var ki bu ödemeler kesinlikle imparatorluğun Erzincan'a
hukuki bağlılığının gerekli bir kanıtı değildi. Ebu Bekir Tihrani
onları *cizye* (Gayrimüslimlerin Müslüman hükümdara ödedikleri
vergi) değil *haraç* olarak adlandırmaktadır.¹⁰¹² *Haraç* terimi top-
rak vergisi, baş vergisi, kısaca vergi anlamına gelmektedir. Ebu
Bekir Tihrani'nin metni bu son manada anlaşılmalıdır. Muh-

kand in 1403-1406), I. I. Srevnevskiy tarafından "Rus dili ve Edebiyatı Bölümü
Derlemesi" (orj: Sbornik otdelenia russkogo jazyka i slovesnosti) 'nde tercüme
ve not edilmiştir. (St. Petersburg, 1881), 28.cilt, s. 134-5. Bkz: Clavijo, Embassy
to Tamerlane, 1403-1406, çeviren: G. Le. Strange (Londra, 1928). Dügün, Kut-
lu Bey'in ölümünden önce olmuş olmalıdır. Bkz: J. E. Woods, The Akkoyunlu
Clan, Confederation, Empire. A Study in the 15th/9th Century Turco-Iranian
Politics, (Minneapolis-Şikago, 1976), s.46, 49-50; Şukurov, "Kitabi Diyarbakriyya",
s.346, cf. BMTP, 1.cilt, s.173. Dügün tarihi 1390 yılından önceydi.

1010 "Kitabi Diyarbakriyya", 1.cilt, s.35. Tercümesi için benim makaleme bakı-
nız: "Kitabi Diyarbakriyya", s.346.

1011 O dönemde bölgedeki uluslararası ticaret biraz sekteye uğradı, ancak bu-
nun sebebi Pontos'taki siyasi karışıklıklar değildi. Bkz: S. P. Karpov, Trape-
zundskaia imperiia i zapadnoevropeiskie gosudarstva v XIII-XV vv. (XIII-
XV. yy'lar arasında Trebizond [Trabzon] İmparatorluğu ve Batı Avrupa
Devletleri), (Moskova, 1981), s.85, 104-5.

1012 Ebu Bekir Tihrani adlı kişi, 1460 yılında, Osmanlıların Trabzon saldırısını en-
gellemek isteyen Uzun Hasan'ın, II. Mehmed'e Trebizond'un *cizye* ödeme işini
üstlendiğini, başka bir deyişle bunun Akkoyunlu devletinin bir parçası oldu-
nu bildirdiğini söylemiştir. (Şukurov, "Kitabi Diyarbakriyya", s.348).

temelen Kastilyalı gezgin Klavyo, XV. yy'ın başlarında Trabzon
İmparatoru'nun komşu Türklere haraç verdiğini bildirdiğinde
tam bu haraçtan bahsediyordu.¹⁰¹³

1398 yılında Sivas Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra
Bayezid Erzincan'a hareket etti ve Mutahhartan'dan onun hüküm-
darlığını tanımasını istedi. Mutahhartan, 1394 yılında egemenli-
ğini çoktan tanımış olduğu Emir Timur'dan yardım istedi.

Timur'un Erzincan üzerindeki tartışmaları diplomatik yollar-
la çözme çabası başarısızlıkla sonuçlandı ve o, Bayezid'in yersiz
mektubuna sinirlenerek 1400 yılının Ağustos ayının sonunda
Erzincan'a doğru yola çıkıp onu fethetti. Bayezid'in tepkisi hızlı
oldu: Eylül ayının sonunda Osmanlılar Sivas'a ulaştı ve Erzincan'ı
ele geçirmek için ilerleyip Mutahhartan'ı esir aldılar. Şehir Kara
Yusuf Karakoyunlu'ya verildi, ancak halkın isteği üzerine Kara
Yusuf kısa süre sonra çekildi ve Bayezid Erzincan'ı Mutahhartan'a
geri verdi.¹⁰¹⁴ Osmanlı baskısının sonucu olarak Mutahhartan,
Bayezid ile anlaşmaya razı oldu. 1401 yılının sonunda Erzincan
Sultanı Timur ve Bayezid arasında aracılık yaptı.¹⁰¹⁵

1402 yılında Mutahhartan Timur'un Anadolu seferine katıldı.
Mutahhartan 1403 yılında da öldü. Onun ölümüyle Erzincan'ın
bağımsız devlet olarak önemi hayli azaldı. Erzincan 1403-1410
ve 1420-1425 yılları arasında Mutahhartan'ın torunu Yar Ali ta-
rafından yönetilse de şehir iki büyük güç olan Akkoyunlu ve Ka-
rakoyunlu emirliklerinin uyuşmadıkları bir mesele oldu. Şehir,
1410'dan 1420'ye kadar Karakoyunlu Sultanı Pir Ömer'e, 1425'den

1013 Gonzales Clavijo, s.117.

1014 Turan, Tarih-i takvim, s.82, "Ali Yazdı", 1.cilt, s.691, 704; 2.cilt, s.373ff;
Gonzales Clavijo, Dnevnik, s. 140-45; Schiltberger, s.20. Osmanlı kay-
naklarının çoğu, Bayezid'in Erzincan'a karşı birinci ve ikinci sefer ara-
sında fark gözetmemektedir: Neşri, 1.cilt, s.332-4; Aşıkpaşazade, s.107;
Seif, "Şükru'llah", s.96-100, Die Frühosmanischen Jahrbücher des Urudsh
(Nach den Handschriften zu Oxford und Cambridge) editör ve yayımcı:
Fr. Babinger, (Hanover, 1925), s.32, 101, (bundan sonra Uruc). B. Darkot
tarafından alıntılanan Erzincan'ın 1400 yılının temmuz ayının sonunda ele
geçirildiği şeklindeki tarihlendirme yanlıştır. (Bkz: Darkot, "Erzincan", İsl-
am Ansiklopedisi, 33.böl., s.339).

1015 R. M. Şukurov, "K voprosu o vzaimnootnosheniyakh Trapezundskoi im-
perii s gosudarstvom Timura i ego preemnika v Irane Mirzy Shakrukha"
(Trabzon İmparatorluğu ile Timur Devleti ve onun İran'daki varisi Mirza
Şahrüh'un karşılıklı ilişkileri hakkındaki problemi üzerine), Bulgaria Pon-
tica Medii Aevi, 4.cilt (çıkacak olan).

1450 yılına kadar Akkoyunlu emirlerine, 1450'li yıllarda ise şehri Karakoyunlu Sultanı Cahan Şah'tan alan Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'a aitti.¹⁰¹⁶

Canik Emirliği

Taceddinoğulları ve Hacıemiroğulları emirlikleri, M. Oğuz, Bryer ve Zachariadou tarafından oldukça detaylı bir şekilde anlatılmıştır.¹⁰¹⁷ Bu çalışmaları özetlerken yukarıda bahsi geçen bilim adamlarından kaçan çok az sayıda olguyu ilave edeceğiz.

Taceddinoğulları Emirliği veya -Aziz Astarabadi vakayinamesinde ve Osmanlı kaynaklarında adlandırıldığı gibi- Canik Emirliği 1360'lı yılların sonlarında veya 1370'li yılların sonlarında Emir Taceddin'in yönetiminde olan Sivas Beyliği'nden ayrıldı. Panaretos 1362 yılından sonra bu emirden söz etmektedir. Taceddin, Niksar'a, Panaroia vadisine, Sonusa'ya ve İskefser [Reşadiye]'e hükmetti. Toprakları Limnia [Çarşamba bölgesi/Taşlıköy olabilir] kıyısına ve Oinaion [Ünye] bölgesine kadar ulaştı.¹⁰¹⁸ Oinaion'un 1347'de Türkler tarafından ele geçirilmesi, muhtemelen Taceddin'in faaliyetiyle ilgilidir.¹⁰¹⁹ Bryer'in gösterdiği gibi, III. Aleksios'un 1351-1369 yılları arasında Limni'ye yaptığı sık ziyaretler Trabzon İmparatorluğu'nun dağlardan inen ve kış için Yeşilirmak deltasına gelen Taceddin Türklerini püskürtme girişimleri ile ilişkilidir.¹⁰²⁰ 1362 yılında Taceddin, Zachariadou'nun da belirttiği gibi, Sivas ile olan ilişkisinin bozulmasına sebep olan bir girişim olarak Büyük Komnenos prensesiyle evlenmek istedi. O zaman Taceddin'in bu isteği, öncelikle Trabzon diğer müttefiki Hacı Emir ile ilişkilerini bozmak istemediği ve ikinci olarak o dönemde Taceddin'in Trabzon İmparatorluğu için bir tehdit oluşturmadığı için reddedildi.¹⁰²¹ Ancak 1379 yılında Kılıç Arslan'ın artan tehdidi üzerine III. Aleksios Taceddin ile birlikte bir evlilik

ortaklığı yaptı ve ona evlenmesi için kızı Eudokiya'yı verdi.¹⁰²² Limnia, Trabzon İmparatorluğu'nun kontrolüne geçti ve 1380-1387 yılları arasında bir dönemde Canik Türklerinin kontrolüne girdi ve sonsuza dek onların elinde kaldı.¹⁰²³

1386 yılı ekim ayında Taceddin, Süleyman Bey ibn Hacı Amir ile girdiği savaşta öldürüldü, Süleyman'ın ordusuna katılan Burhaneddin ise Niksar ve İskefser [Reşadiye] şehirlerini Canik Emirliği'nin elinden aldı.¹⁰²⁴ Zachariadou, Taceddin ve Amasya Emiri arasındaki yakın ilişkiyi doğru bir şekilde belirtmiştir,¹⁰²⁵ ancak o, başka önemli bir noktayı, Taceddin'in sultan Mutahharten'in müttefiki olduğunu gözden kaçırdı.

1390-1392 yıllarında Taceddin'in torunları, zaman zaman Kastamonu Emirliği Sultanı Süleyman Paşa'nın, Taşan Türklerinin, Bafra sultanının ve Osmanlıların da katıldığı Sivas karşıtı pek çok koalisyona katıldılar. Buna karşılık olarak Burhaneddin, Taceddinoğullarından Panaroia vadisini alıp topraklarına kattı ve onları Yeşilirmak nehrinin batısındaki ve Niksar'ın kuzeyindeki dağların ötesine sürdü (1392-1393). 1394 yılında o, Canik'in dağlık bölgelerine, Niksar'ın kuzeydoğusuna bir sefer düzenledi, ama burasına hükmetmeyi başaramadı. Bu seferde o, Alparslan İbn Taceddin'i idam etti.¹⁰²⁶ Fakat belirtilmelidir ki, Taceddin her ne kadar Canik topraklarının yarısını kaybetse de, sonunda onu ele geçirerek Karadeniz'e ulaşmayı başaramadı.

Kaynaklarda emirliğin ilerki tarihi eksik olarak yer almaktadır. Bize bildirildiği üzere, 1410-1420 yılları arasında Taceddin'in torunu Emir Hasan ibn Alparslan, Emir Cüneyt Kubadoğullarını öldürdü ve Canik'i ele geçirdi.¹⁰²⁷ Canik Emirliğinin varlığı H.S 831 yılında (Ekim 1427-1428) sona ermiştir. Aynı yılda Alparslan

1016 Woods, *The Aqquyunlu*, s.57-8; H. L. Rabino, "Coins of the Jalair, Karakoyunlu, Mushasha and the Ak Koyunlu dynasties, Numismatic Chronicle, 6.seri, 10 (1950), 111, E tablosu.; *Kitabi Diyarbakriyya*, 1.cilt, s.67-8, 76, 90, 92, 94; Gonzales Clavijo, *Dnevnik*, s.135-8.

1017 Bryer, *Greeks*, s.129-32; Zachariadou, "Trebizond and the Turks", s.345-51.

1018 Zachariadou, "Trebizond and the Turks", s.347, n.1; 344, n.2.

1019 Panaretos, s.686-7

1020 Bryer, *Greeks*, s.129-30..

1021 Zachariadou, "Trebizond and the Turks", s.346-7.

1022 Bu evlilik ve Trebizond [Trabzon] prensesi Eudokiya için bkz: *Panaretos*, ss.78-9; *Georgies Sphrantez*, *Memorii*, 1401-1477, editör: V. Grecu (Bükreş, 1966), s.80; *Laonici Chalcocandylae historiarum demonstrationes*, editör: E. Dark, 1.ve 2.cilt (Budapeşte, 1922-27), 1.cilt, s.76, (bundan sonra *Chalkokondylés*); S.P. Karpov, "Trapezund i Konstantinopol, VV, 36 (1974), s.92-3.

1023 BMTP, 1.cilt, s.102.

1024 Astarabadi, *Bazm-u razm*, s.148, Zachariadou, "Trebizond and the Turks", s. 348.

1025 Zachariadou, "Trebizond and the Turks", s. 332-6, 346; Panaretos, s.80.

1026 Astarabadi, *Bazm-u razm*, ss. 397, 400, 415, 417-21., 432-40, 445.

1027 Neşri, 2.cilt, s.538.

oğlu (görünüşe göre Emir Han) Osmanlı generali Yarguç Paşa'ya teslim olur ve Bursa hapishanesine kapatılır. Hasan Bey kaçarak iki yıl sonra kendini gönüllü olarak Sultan Murad'a (1421-1451) takdim eder ve Rumeli'de ona toprak verilir.¹⁰²⁸

Hacıemiroğulları Beyliği

Canik emirliğinin doğusunda Hacı Emir'in toprakları yer almaktaydı. Canik, Amasya, Karahisar ve Erzincan emirliklerinin aksine, Sivas'ın emirinin 1386 yılından önceki bağımsızlığından hiçbir kaynak söz etmemektedir. Hacı Emir'in babası Bayram Bey, Trabzon İmparatorluğu'na iki kez saldırmıştır.

1313 yılında Bayram Bey, büyük olasılıkla Trabzon'un yakınlığında veya Matzouka'da olan yünden yapılan bir çeşit çadır olan *tzergai*yi tutmuştur. 1332 yılında Bayram Bey'in Türkleri Matzouka'daki Asamatos [Özhan]'a ulaşır.¹⁰²⁹ Ocak 1357'de III. Aleksios, Yason Burnu'nda muhtemelen Hacı Emir'e bağımlı olan 14 Türkü öldürmüştür.¹⁰³⁰ Kasım 1357'de Hacı Emir, Trabzon İmparatorluğu'nu istila etmiş ve Dikaisimon'a kadar ulaşmıştır. Ağustos 1358'de imparator, kız kardeşi Teodora'yı evlenmesi için Hacı Emir'e verir ve Aralık ayında şahsi olarak Hacı Emir'in karargâhını ziyaret eder.¹⁰³¹

1386 yılında Emir Taceddin ile çatışmasından sonra Hacı Emiroğulları Emirliği Sivas'ı kaybeder, ancak bunun yerine yeni bölgeler kazanır: Burhaneddin, İskefser kalesini *soyurğal* şartları ile Hacı Emir'in oğlu olan Süleyman Bey'e verir.

Zachariadou'nun belirttiği gibi, Taceddin ile Hacı Emir arasında 1386 yılının çok öncesinden beri bir düşmanlık vardı.¹⁰³² Aralarındaki savaş, Hacı Emir ile oğlu Süleyman arasında bir tartışmadan yararlanan Taceddin'in girişimi yüzünden başlamıştır. Taceddin'in Büyük Komnenosların bir *despoinası* ile evliliğinin

1028 Aşıkpashaade, s.159-60; Uruç, s.114.

1029 Panaretos, s.63, 24-5, 64, 12-15; Bryer, Greeks, s.143-4; BMTP, 1.cilt, s.163, n. 38; s.263; O. Lampsides, "Tserga", Pontika Phylla, I/10 (December, 1936), s.5; G. Doerfer, Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, 3 cilt (Wiesbaden, 1963-67), 1.cilt, s.291, n.161.

1030 Panaretos, s.725-8, Bryer, Greeks, s.13; cf. Zachariadou, "Trebizond and the Turks", s.343, n.5.

1031 Panaretos, s.7219-23, 7229-3, 73-4.

1032 Zachariadou, "Trebizond and the Turks", s.343, 347.

Trabzon İmparatorluğu ile Hacı Emir arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini çözmek ilginç olacaktır. XIII. yy. ahlakçısı, aynı zamanda Anadolu'da iyi bilinen Şirazlı Şeyh Sadi şunu öğretmiştir:

"Düşmanlarıyla barış ilişkisi Kur'an dostlarına karşı kabahat işlemiş olur." Şeyh Sadi bu deyişini aşağıdaki mısralarla desteklemiştir:

"Ey bilge adam, sakın o dosttan sakın ki

Düşmanlarınla ilişki kuras." ¹⁰³³

Hacı Emir'in kendisi bu kurala göre davrandı mı? Görünüşe göre onun bu evliliğe olumsuz tepkisi olmuştur. Bu yüzden ben, Zachariadou'nun Taceddin'in 1362 yılındaki teklifinin başarısız olmasının sebeplerinden birinin de III. Aleksios'un, onun Hacı Emir ile olan ittifakını yok etmek niyetinde olduğunu anlamasını tamamen destekliyorum. Hacı Emir'in imparatorluğa karşı herhangi bir memnuniyetsizlik belirtisi gösterip göstermediği sorusu cevapsız kalmıştır. III. Aleksios'un 1380 yılında Çepni Türkmenlerine karşı yaptığı savaşın bu sebepten kaynaklandığı düşünülebilir, ancak Hacı Emir'in Çepnilerle olan ilişkisi hakkında hiçbir şey bilmemekteyiz.

1386 yılından sonra Süleyman Bey'in, imparatorlukla olan ilişkileri düşmanlıkla nitelendirilmiş olabilir: Süleyman Bey, 1396 yılının başları - 1397 yılının mayıs ayı arasında Kerasous'u yeniden ele geçirmiş ve bunu resmi olarak Burhaneddin'e iletmiştir.¹⁰³⁴ Süleyman Bey, o dönemde Burhaneddin'in hükümdarlığını tanımıştır. Bu durum, Ebu Bekir Tihrani tarafından, Burhaneddin'in sınırlarını tasvir ederken, Burhaneddin'e ait olan ve Karadeniz kıyısında bulunan Gökhesak adındaki bir yerden bahsederken gösterilmiştir.¹⁰³⁵ Sınır kentleri listesi Niksar'ı, Akşehir'i ve Karahisar'ı da kapsadığından kimileri Ebu Bekir'in ölmeden önceki son yıllarında Sivas şehrinin sınırlarını tasvir ettiğini düşünebilir. Burhaneddin, başka kıyı şehirlerini kontrol etmediğine göre Gökhesak, muhte-

1033 Sa'di, Gülistan, R. M. Aliyev tarafından düzeltme, tercüme ve not edilmiştir. (Moskova, 1959), s.193; Farsça metin s.429.

1034 Astarabadi, Bazm-u razm, s.529, Keza, s.531, 3 Mayıs 1397 tarihli girdinin altında, Burhaneddin'in teolojik bir makale bitirdiğini belirtmiştir. İstisnalar dışında, Aziz Astarabadi, olayların kronolojik sırasını korur; bu nedenle 3 Mayıs 1397 tarihi bu olay için muhtemel bir terminus ante quem (bu tarihten önce gerçekleşmiş) olarak düşünülebilir.

1035 Kitabı Diyarbakriyya, 1.cilt, s.41.

melen Yason Burnu ve Kerasous arasında bir yerde bulunuyordu.

1398-1402 arasındaki bir dönemde, büyük ihtimalle 1400 yılında Kerasous, Trabzon İmparatorluğu hâkimiyetine geri dönmüştür. Bu olay, muhtemelen o dönem Pontos'u işgal eden Bayezid'in yardımıyla gerçekleşmiştir.¹⁰³⁶ Timur'un Anadolu istilası döneminde Hacı Emir'in torunları, Timur'un egemenliğini tanımışlardır. Bu durum ayrıca, Kastilya'nın Timur'a gönderdiği elçiliğe katılan ve 1404 yılında Hacı Emir'in torunlarının Kerasous'dan batıda bulunan kıyı kaleleri olan Vona ve Pazar kalelerini yönettiklerini kaydetmiş olan Klaviyo tarafından da ifade edilmiştir.¹⁰³⁷ Bu ifade, o dönemin kaynaklarında Hacıemiroğulları, emirliğinden bahseden son ifadedir.

Hacı Emir'in topraklarının uzandığı bölgeye ilişkin olarak, bunların Bryer'in not ettiğinden daha çok doğuya doğru uzandığını öne süren Zachariadou'nun görüşünü desteklemekteyiz.¹⁰³⁸ Çünkü Burhaneddin'in, Taceddin'in oğullarına karşı düzenlediği seferler, Niksar'ın kuzeydoğusundaki dağlık bölgelere, Kelkit çayının kuzeyine, Yeşilırmak'ın doğusuna,¹⁰³⁹ yani tam olarak Bryer'in Hacıemiroğulları emirliği olarak tanımladığı Canik bölgesine yönelmiştir.

Zachariadou tarafından desteklenen Bryer'in alternatif bir tanımlaması - Hacı Emir'in *hospitokastronu* ile Gölköy'ün özdeşleştirilmesi¹⁰⁴⁰ mantıklı görülmemektedir. Gölköy, Hacı Emir Türklerinin imparatorluk sınırlarını etkin bir şekilde tehdit etmesi için oldukça uzak bir mesafede bulunmaktaydı ve Kerasous, ilkinden 100 km ve kuş uçuşu olarak da ikincisinden aşağı yukarı 100 km uzaktaydı.

Dahası, Gölköy'den Khaldiya'nın batı sınırlarına ancak dolambaçlı bir yolla veya Karahisar üzerinden, ya da Trabzon

İmparatorluğu'na ait olan Kerasous veya Tirebolu'dan kıyı yoluyla ulaşılabilir. 1361 yılının aralık ayında imparator, Hacı Emir'in *hospitokastronu*na yönelmiştir.¹⁰⁴¹ Kışın ortasında Kerasous'dan Gölköy'e dağ yolundan doğru geçerek ulaşması pek mümkün değildir.

Hacıemiroğulları emirliğinin sultanlarının seferlerinin coğrafyasının Trabzon İmparatorluğu'na karşı olması, özellikle Trabzon İmparatorluğu'nun kuzeybatı sınırlarını, Kerasous'u, Yason Burnu'nu, Matzouka'yı ve Palaiomatzouka'yı tehdit ettiğini göstermektedir. Bu sebeple *hospitokastronu*, imparatorluğun merkez sınırları içinde, Kerasous ve Karahisar arasındaki yerlerde aramak daha mantıklı olacaktır. Yaklaşık olarak bu bölgededir ki, bir Türk âlimi olan I. Danişmend, emirliğinin bölgelerini Ordu ve Kerasous arasında tanımlamaktadır.¹⁰⁴² Sanki bunu doğrulayan bir kanıt vardır: 1457-1458 yıllarında Trabzon İmparatorluğu, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'la ittifak yapmıştır. İttifaka göre Akkoyunlu Sultanı II. Mehmet'e karşı mücadeleye katılmıştır ve 1459 yılının son baharında Türkleri Trabzon İmparatorluğu sınırlarından püskürtme arzusuyla Osmanlı Koyulhisar'ını ele geçirmiş ve Melet'i kuşatmıştır.¹⁰⁴³ Akkoyunlu ordusunun askerî müdahalesi, Osmanlıların sınır kalelerine yönelmiştir, Canik'te Osmanlı sınırının nerede olduğunu açıkça çizmiştir: Koyulhisar - Melet (bugünkü Mesudiye, Ordu. Koyulhisar'ın 20 km kuzeyinde) ve muhtemelen Melet çayının kuzeyine doğru. Bu sınır, Canik emirliğinin, Osmanlılar tarafından 1427-1428'de ele geçirilen eski doğu sınırı olmalıdır. 1486 yılı Osmanlı kadastro, Türkler imparatorluğu fethettikten sonra Trabzon'da Müslümanların yeniden yerleştirildiği yerleri listelemiştir: Niksar, Sonusa, Lâdik, Amasya, Bafra, Osmancık, İskilip, Çorumlu, Güyüs, Merzifon, Tokat, Samsun ve nahiyeleri: Turhal, Zile, Gedegara (Merzifon'un kuzeyi), Gölköy, Satılmış-Canik ve Kagala (?).¹⁰⁴⁴ Son üç tanesi hariç, sıralanmış olan bütün bu şehirler, 1427 yılından çok önce

1036 Schiltberger, s.42-3; Chalkokondylés, 1.cilt, s.59, 60-61.

1037 Nav'ai Abdolhuseyn, Asnad ve mukatibat-i tarikhi-yi İran az Teymur ta shah İsmâ'il (Timur döneminden Şah İsmail dönemine kadarki İran'ın Tarihî mektupları), (Tahran, 1962), s.117; Gonzales Clavijo, Dnevnik, s.114; Zachariadou, "Trebizond and the Turks", 344; Şükuroğlu, K Voprosu.

1038 Zachariadou, "Trebizond and the Turks", 344: cf. Bryer, Greeks, s.132 ve harita; BMTP, 1.cilt, s.101, 102.

1039 Bkz: 108. dipnot.

1040 Bryer, Greeks; BMTP, 1.cilt, s.101; Zachariadou, "Trebizond and the Turks", 344.

1041 Panaretos, s.73-4.

1042 İ. H. Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (İstanbul 1947), 1.bölüm, s. 115.

1043 Kitab-ı Diyarbakriyya 2.cilt. s.382

1044 H.W. Loury, "The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Urban Demographic History: The Case of Study of Trebizond (ca. 1486-1583); Doktora tezi, Kaliforniya Üniversitesi, s. 34-5; N. Beldicianu, "Trebizonde: 'islamiization et turquisation', Byzantion, 49 (1983), 387.

Osmanlılar tarafından - I. Bayezid ve I. Mehmet tarafından fethedilmiştir. Bu adımda özel bir mantık vardı: İnsanları, çoktandır tam anlamıyla şehirleşmiş yerlerden, yeni fethedilmiş şehirlerle yerleştirmek. Son yerin adı tam anlamıyla belirlenememiştir. Diğer iki yer olan Gölköy ve Satılmış-Canık, Koyulhisar-Melet nehri ekseninin batısında konumlanmıştır. Bu iki şehir, büyük ihtimalle, 1427-1428 yılında Canık Emirliğinin diğer topraklarıyla birlikte Türklerin eline geçmiştir. Bu sebepten ötürü, Gölköy'ün, Hacı Emir'e değil Taceddin'e ait olduğu söylenebilir.

Hacıemiroğulları Emirliği, 1404 yılından sonra Pontos devletinin siyasi haritasından silinmiştir. Emirliğin toprakları kısa zaman sonra, büyük ihtimalle, Büyük Komnenoslar tarafından işgal edilmiştir, gördüğümüz üzere, 1459 yılında Trabzon İmparatorluğu - Osmanlı İmparatorluğu sınırları, eski Hacıemiroğulları emirliğinin batı sınırlarını geçmiştir.

Oğuzların Tarihi Geleneği ve Pontos Göçebeləri

Akkoyunlu Türkmenlerinin¹⁰⁴⁵ erken tarihi hakkında birkaç yeni materyal, Ebu Bekir Tihrani tarafından yazılan *Kitab-ı Diyarbakriyya* adlı kitabın içindeki Akkoyunlu liderlerinin ve hükümdarlarının soyağacında bulunabilir. Bu soyağacında Âdem'den Osman Bey ibn Qutlu'ya kadar 68 ismi sıralanmıştır. En yaşlı atalardan (Oğuz'un torunları hem de ataları) en az 17'sinin ismi de, Reşideddin ve Ebu Gazi Han tarafından Oğuzların Soyağacında sıralanmıştır; Ebu Bekir, Reşideddin'e daha yakın olmaktadır.¹⁰⁴⁶ Her liderin ismine ek olarak -az sayıda istisna dışında- dönemi ve yeri de belirtilmiş, bazen diğer detaylar da verilmiştir.

Soyağacı, özellikle tarihlerle ilgili olarak pek çok imgesel açılar içerir. Ebu Bekir, Âdem'den XV. yy'ın başlarına kadar tarih

boyunca Akkoyunluların gerçek ya da hayalî atalarının hepsini derleme gibi büyük bir görevi uygun bir şekilde yerine getirmiştir. Bu yüzden Sassaniler döneminin, İslami Arap isimleri olan İdris Bey (No. 25) ve Mevdûd Toğan'ın hayatlarıyla sınırlandırılmış olması hiç şaşırtıcı değildir. İdris, Tevrat'taki Hanok'tur, Mevdûd ise Arapça *wadda* fiilinin zarflaşmış şeklidir; 49. sırada yer alan İlhan Han ise, yayımcılar tarafından not edildiği üzere, Celayirliilerin Hülagü Han (1256-1265) ile birlikte İran'a gelen bir atasıdır.¹⁰⁴⁷ Soybilimi, oldukça hayalî niteliğine rağmen, tamamen reddedilmemelidir. Şüphesiz ki Ebu Bekir ilk önce Akkoyunlu Türkmenlerinin ortak hafızasında korunmuş olan ve belki de Akkoyunluların günümüze kadar ulaşmamış bazı erken dönem vakayinamelerinde geçen isimleri kullanmıştır. Ebu Bekir'in soy ağacı, önemli ölçüde Toğan isminin türevleri olan dört isimden bahseder: Toğan Cuk (No. 18), Aq Toğan (No. 27), Mavlûd Toğan (No. 26) ve Toğan Han (No. 44). Reşideddin ve Ebu Al-Gazi'nin soyağaçlarında bu isim, bir kez bile olsa geçmemektedir. Bu isme, XIII-XV. yüzyıllarda son derece nadir durumlarda rastlandığını da eklememiz gerekir. Ebu Al-Gazi'nin soyağacı, bize doğanın (*laçin* veya *toğan*), *Bayandır* boyunun totemi olduğunu bildirmektedir.¹⁰⁴⁸ Bu yüzden, Akkoyunlu Türkmenler tarafından bu ismin yaygın olarak kullanılması tamamen tabiidir. Bu gerçek, Ebu Bekir'in soyağacının en azından nisbî ilişkilerini güvenilir bir şekilde anlattığının dolaylı kanıtı sayılabilir. Buna ilk önce Türkmenler tarafından hatırlanan isimler dâhildir.

En güvenilir bilgiler ise görünüşe göre bu dört isimle ilgili olan kayıtlardır: Osman Bey, Emir Kutlu, Emir Tur Ali, Pehlivan Bey. Bu dördü hükümdara adanmış parçanın, epik türün tipik özelliklerini taşımadığını ve *Kitab-ı Dede Korkut* veya Oğuzların diğer epik metinleriyle bir paralellik taşımadığını belirtmek gerekir. Ancak, burada bile sadece Emir Osman'ın yaşadığı tarihler (Sultan Timur dönemi) ve onun hayatına dair diğer kaynaklar tarafından teyit edilen gerçekler kesinlikle güvenilirlerdir. E. Kutlu Bey'in ve onun Trabzon İmparatoruyla olan mücadele hakkındaki bilgi doğrudur, fakat onun faaliyetlerinin v

1045 *Kitab-ı Diyarbakriyya*, 1.cilt, ss 11-30 Kadı Ahmet, *Tarık-ı Jahanara* (Dünyayı bezeyen tarih) (Tahran, 1963), s. 251. Kadı Ahmet'in soyağacı araştırma eseri çeşitli çıkarmalar ile Ebu Bekir'in listesini tekrar etmektedir. A.S. Erzi çok daha önceden Ebu Bekir Tihrani (A.Z.Erzi, 'Akkoyunlu ve Karakoyunlu tarihi hakkında araştırmalar', *Belleten*, 18, (1954), 180, 184-5) araştırmasında sunulan Dede Korkut destanlarının soyağacına etkilerini işaret etmiştir.

1046 Raşit al-Din, *Oğuz-Adı*, R.M. Şukurov tarafından çevrilmiş ve açıklanmıştır (Bakü, 1987), s. 10-13; Abu-l Gzi-han Radoslovnia Türkmeni (Türkmenlerin Soyağacı), A.N. Kononov (Moskova, 1958). s. 35-78 tarafından çevrilmiş ve yorumlanmıştır.

1047 *Kitab-ı Diyarbakriyya*. 1.cilt, s. 19, 24 n. 3

1048 Ebu-el- Gazi-han "Genealogy" s. 53.

manı hakkındaki bilgi detaylı bir şekilde verilmemiştir. Tur Ali hakkında yazılmıştır ki o, Gazan Han (1295-1304) döneminde yaşadı, yüksek bir mevkiye ulaştı ve “bu yüzden Mısır topraklarında ve Şam’da Akkoyunlulara Turali denirdi.” Eğer onun yaşadığı tarihler inandırıcıysa (onun 1348 yılından hemen sonra öldüğü bilinmektedir), bu soyağacına göre yaşadığı yer konusunda ciddi şüpheler vardır. Orada şöyle belirtilmiştir: “(Tur Ali) uzun süre boyunca Rûm sınırlarından Şam topraklarına, Mısır sınırları, Cezire ve Araplara ait olan Irak’a kadar uzanan Diyarbakır’ın lideri, *sipâh-sâlârı* idi.¹⁰⁴⁹ Lakin bilindiği üzere, Akkoyunlular Diyarbakır’ı yalnız XIV. yy’ın sonları ya da XV. yy’ın başlarında ele geçirdiler.¹⁰⁵⁰ Diğer bir yandan, şimdi artık kanıtlanmış olan olay - Turali’nin 1340-1348 yılları arasında Pontos bölgesinde yaşadığı gerçeği hiç anlatılmamıştır.

Soyağacının, Turali’nin babası olan Pehlivan Bey üzerine sunduğu bilgiyi ele almamız gerekir:

Dördüncü kişi, Turali’nin babası olan Pehlivan Bey’dir. Mustasım (1242-1258)’in döneminde yaşamış bu emir, büyük ve cesur birisiydi ve üstün cesaretinden ötürü ona Pehlivan Bey¹⁰⁵¹ denilmiştir ve bu lakabı sık sık kullanıldığı için gerçek adı unutulmuştur. Alancık kalesi onun hâkimiyeti altındaydı. Hülagü Han’ın habercisi Çarmağun-Noyon’a karşı savaştı ve onu kaçırmaya mecbur etti. Buradan o, Rûm Devleti’ne gitti ve Acam Şir’in¹⁰⁵² soyundan gelen birisi ile Bursa sınırında Rûmîlerle büyük bir savaşa girdi ve kâfirler ordusunu yendi. Pek çoğunu öldürerek evine döndü ve büyük ziyafet verdi. Gücü hayli arttı. Bir süre sonra Amid şehrinde Gerçek Ağa’nın çağrısına cevap verdi. Onun döneminde, Sultan Rükneddin ve Sultan Gıyaseddin Selçuklu hükümdarlarıydı.¹⁰⁵³

1049 Kitab-ı Diyarbakriyya. 1.cilt, s.14-15.

1050 Cl. Cahen, Pre-Ottoman Turkey, Greeks, (Londra, 1968), ss.363-4; Bryer, Greeks, s.133.

1051 Pehlev ‘cesur, korkusuz, kahraman, zengin ve asilzade erkek’ anlamına gelmektedir. (Giyyos ul Lugat (Duşanbe, 1987), Cilt I. s. 170).

1052 Metnin editörlerinin not ettiği üzere, ‘Ali Şir soyundan gelen Germiyanlıların Emirleri hakkında yararlanılan kaynak, (Kitab-ı Diyarbakriyya, 1.cilt, s. 15. n. 1).

1053 Ibid., s 15. Muhtemelen IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1248-1249) ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1265-1282)’den söz edilmektedir. Akkoyunluların ilk dört hükümdarı üzerine olan bu alıntıların kısaltılmış versiyonu için, Müslîh-al-Din Muhammed’in, ‘Mirat-al-Adwar’ (destanların aynası)’na

Bu parça belirli niteliği ve retoriğin hemen hemen hiç olmaması ve anlatılan olayların inandırıcılığı ile ilgi çekmektedir. Bu yüzden, örneğin, Türkmen boylarının Anadolu’nun batısına doğru kitlesel bir dalga hâlinde göç etmesine Moğol istilasının sebep olduğu iyi bilinmektedir. Bu göçler, XIII. yüzyılın ortalarında, Çarmağun ile Hülagü’nün savaşçıların nihayet Azerbaycan’ı ve Anadolu sınır bölgelerini ele geçirmesiyle zirvesine ulaşmıştır.

Ayrıca bilinmektedir ki, XIII. yy’ın ortalarında, Kütahya bölgesinde Kerimeddin Alişir adlı biri Germiyan emirliğini kurdu; 1261 yılından sonra bu emirlik kaynaklarda *veledi Ali Şir* diye adlandırılan Alişir’in torunları tarafından yönetildi. 1289 yılından sonra onlar özellikle Bursa’ya sınır olan bölgelerde Bizans’a karşı aktif olarak mücadeleye girdiler.¹⁰⁵⁴

Bu güvenilir bilgiden, Pehlivan hakkındaki kanıtın kaynağının destandan daha çok gerçek olaylara dayanan tarihî bir gelenek olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu geleneğin gerçek olma ve Akkoyunlu Türkmenlerinin bazı diğer Türkmen boyları gibi, Moğol baskısı altında Batı Anadolu’ya göç etmeye zorlandıklarının doğru olma olasılığı vardır.

Aşağıdaki olgular, bu geleneğin güvenilirliğinin dolaylı kanıtı olarak kabul edilebilir. Doğu Anadolu’daki Akkoyunlu varlığının ilk kanıtları, 1340 yılında Panaretos’un yazdığı kayıttaki bulunmadır. Bizim bildiklerimize göre doğu kaynakları Akkoyunlulardan ilk olarak 1379 yılında bahseder.¹⁰⁵⁵ İbn Battuta’nın, 1330’lu yıllarda Erzurum’da savaşan Türkmenlerden bahsederken, Akkoyunlu ve Karakoyunlu boylarını kastettiğini söyleyen Erzi’nin bu açıklaması sadece bir varsayımdır.¹⁰⁵⁶ *Bayındır* etnonimi Akkoyunlu isminin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır.¹⁰⁵⁷ *Bayandır* toponimi,

bakınız. PF IV RAN’ın (Doğu Enstitüsü St. Petersburg dalı, Rus Bilim Akademisi), c. 427, f. 237 v. Otdel rukopisei (El Yazması departmanı)

1054 Histories des seldjoucides d’Asie Minerue d’apres l’abrage du Seldjouknameh d’Ibn-Bibi. Texte person publie par M.Th. Houtsma (Leiden, 1902), s. 332-3; O. Turan, “Anatolia in the period of the Seljuks and the Beyliks” in Cambridge History of Islam (Cambridge, 1970), Cilt 1, s. 252-3, 265.

1055 Astrabadi, Bazm-u razm, s. 163. Aziz Astarabadi’nin anlattığına göre, Erzincan Sultan Ali ve Kılıç Arslan tarafından kuşatıldığı sırada, Kutlu Bey’in oğlu Sivas’ın ordusuna karşı savaşmıştır.

1056 Erzi, ‘Akkoyunlu’ s. 188. n. 36; Woods, The Aqquyunlu, s.46.

1057 A.R. Roemer, “The Türkmen Dynasties”, in Cambridge History of Iran, (Cambridge, 1986), 6.cilt, s. 152-3.

Doğu Anadolu haritasında birkaç kez görülebilir. Bu, oradaki Akkoyunlu varlığının bir göstergesi değil midir?¹⁰⁵⁸ *Bayındır* toponimi, aynı zamanda eski Paflagonya'da Bolu ile Tosya arasında korunmuştur.¹⁰⁵⁹ Bu, Akkoyunlu Türkmenlerin 1340'lı yıllara kadar Paflagonya üzerinden Pontos'a geldiği ve Çepni Türkleri gibi, dönüş yolunda batıdan doğuya geçtikleri anlamına mı geliyor?

Soyağacında yer alan Pehlivan Bey'in Amid'de öldüğü ifadesi, Akkoyunluların 1340 yılı civarında veya bir az daha önce bulunduğu bir yerden aldığı ve iyi bilinen bir Yunan ismi olan *amitiotai* isminden geldiği fikriyle uyumaktadır. Bu Amid neydi? Yukarıda söylenenlerden hareket ederek, Bryer'in daha sonra Zachariadou'nun eleştirisinden dolayı geri aldığı sözlerine dönmeye yatkınız. Bu sözlerle göre, *amitiotai*, Akkoyunluların bir ihtimalle Batı Anadolu'dan yolculuk ederken kaldıkları ve belki de Pehlivan Bey'in öldüğü Pontos yer adı olan Omidia'dan türemiştir.¹⁰⁶⁰

Öyleyse soyağacı neden Akkoyunlu devletini Diyarbakır bölgesine bağlamakta ısrar ediyor? Öncelikle, Ebu Bekir Tihrani, Amid [Omid] ve Omidia yer adları arasındaki benzerliği karıştırmış olabilir ve sonra o, salt politik bir amaçla okuyucuyu, Akkoyunluların eskiden beri Diyarbakır'a hükmettiklerine ve bu yüzden orasına başkalarından daha güçlü hakları olduğuna inandırmaya çalışmıştır.

Soyağacı, başka bir meseleye de yeni bir çözüm sunmaktadır: Arap coğrafyacı Umari tarafından bahsedilen Pontos Hükümdarı Toğançuk kimdir? Umari bu ismi Tüğancûk olarak yazmaktadır. Bu antroponim özel isim Toğan ve küçültme veya sevgi ifadesi anlamında kullanılan -çık/-çuk Türkçe ön takısından oluşur. Umari, bize Toğançuk'un devletin Trabzon batısında yer aldığını söylemektedir.¹⁰⁶¹ Umari'nin sözleri iki farklı şekilde anlaşılabilir: Toğançuk'un devleti ya Trabzon İmparatorluğu'nun batı sınırlarına doğru ya da Trabzon şehrinin batısına doğru uzanmıştır. Çep-

ni ve Akkoyunlu boylarının Trabzon dolaylarına, şehrin batısına doğru dolaştığı gerçeğini göz önüne alırsak, bu farklılık hiç göz ardı edilemez. Zachariadou, Toğançuk'u, 1346-1347 yılında ismi Niksar'da bir mezar taşına yazılmış olan Doğan Şah olarak tanımlar.¹⁰⁶² Bununla beraber, bir dizi gerçek ve tabii her iki ismin ikinci bölümündeki parçası arasındaki net fark bizi Zachariadou'nun öne sürdüğü bu fikre dikkatle yaklaşmaya zorlamaktadır. Umari'nin dışında sadece Ebu Bekir Tihrani'nin soyağacında Toğançuk'un adı geçmektedir ve "Tüğancûk" şeklini almaktadır.¹⁰⁶³

Toğançuk, listede 18. sırada yer alır: "On sekizinci Toğançuk'tur. Onun döneminde Al-Saffâh (749-754) ve Al-Mansûr (754-775) halifeydiler. Ebu Müslim o dönemde isyan çıkardı ve halife Al-Mansûr onu öldürdü."¹⁰⁶⁴ Toğançuk'un yaşadığı tarihler hakkında verilen bilgiler tamamen uydurmadır ve alıntıdan da anlaşılacağı üzere Toğançuk, ne önceki ne de sonraki isimlerle uyumaktadır. Onun yaşadığı yer de gösterilmemiştir. Bu yüzden, Ebu Bekir Tihrani'nin listede onun yerini rastgele seçtiği görülmektedir. Biz, soyağacındaki dönemlere bölme işinin tamamen keyfi olan doğasından çoktan bahsettik. Ancak, bu aynı zamanda demek değil ki, Toğançuk ismi listede ezkaza yer almıştır. Bizler, Toğançuk isminin, Umari'nin öne sürdüğü Toğançuk'la özdeş olduğuna inanmaktayız. Soyağacındaki tarihleniş açıkça yanlıştır. Umari'nin bahsettiği Toğançuk, Akkoyunlu devletiyle hemen hemen aynı zamanda Pontos'ta yaşadığından Toğançuk isminin Akkoyunluların kolektif hafızasında korunmuş olması muhtemeldir. Başka bir detayı da dikkate almalıyız: Umari, ne Toğançuk'un hâkim olduğu şehirlerin varlığından ne de onun ismini taşıyan madeni paralardan bahsetmiştir: "Ondan sonra Toğançuk'un ülkesi bulunmaktadır; bu ülke, Trabzon'un batısında, Süleyman Paşa'nın topraklarının güneyinde yer alır; bu, topraklara ve orduya sahip olan güçlü bir devlettir."¹⁰⁶⁵ Bu sebep-

1062 Zachariadou, "Trebizond and the Turks", 346.

1063 Kitab-ı Diyarbakriyya, I.cilt, s. 17. 'cuk' ve 'çük' sesleri arasındaki fark hiçbir önem arz etmemektedir. Arap dilinde 'ç' sesi yoktur. Araplar ve İranlılar Türkçe sözleri yazarken ünlü seslerini vermekte herhangi tutarlı bir kurala uymamışlar, çünkü Türkçede kısa ve uzun ünlüler yoktur. Bu özellikle o zamanlarda Arap harfleri Türkçe genel yazım kurallarına uygulanmadan önceydi.

1064 Ibid.

1065 Umari, s.31

1058 D.E. Eremeev, Etnogez turok (Osmanlı Türklerinin Etnojenisi) (Moskova, 1971), s. 85-6ff

1059 C. Mostras. Dictionnaire géographique de l'empire ottoman, (St. Petersburg, 1873). s. 45; Evliya Çelebi, Kitap, s.62

1060 Bryer, Greeks, s.133-4; Zachariadou, "Trebizond and the Turks", s.339-41.

1061 Umari, s.31.

lerden ötürü, Toğançuk'u, başka birçok şehir tarafından kuşatılmış olan zengin ve ünlü Niksar şehrinin hükümdarı Doğan Şah ile özdeşleştirilmesinden şüphe duymaktayız. Umarî'nin sözleri Toğançuk'un devletinin göçebe niteliğini gösteriyor olabilir mi? Öyleyse, Toğançuk devleti, önemli şehir merkezlerinin olmadığı Trabzon sınırı yakınlarında yer almış olabilir. Soyağacında Toğançuk adının geçmesi, bu varsayıma inancımızı kuvvetlendirmekte ve Toğançuk'un Trabzon İmparatorluğu sınırında en azından on yıl kalmış olan Akkoyunlularla gerçekten bir bağlantısı olduğunu düşünmeye imkân sağlamaktadır. Panaretos vakayinamesi Toğançuk'tan bahsetmemektedir; bunun muhtemel sebeplerinden biri şudur: Amitiotai'nin ilk defa bahsedildiği 1340 yılında o, artık ölmüş olabilir. İsmi fonetik yapısını değerlendirecek, Toğançuk'un Oğuzlardan olduğu, Akkoyunlu, Çepni, Boz Doğan boylarının birine ait olduğu sonucuna varacağız.

Panaretos'un bahsettiği *posdoganes* ise bir kişi adı değil, özel olarak bir boy adı olarak kullanılmıştır. Boz Doğan isminin doğu Anadolu kaynaklarında ilk kez bahsi geçmesi 1348 yılında olmuştur (Panaretos Vakayinamesi'nde); doğu kaynaklarında ilk kez, Emir Ziya'ul-Mülk İbn Boz Doğan'ın boy ismi olarak bahsedilmiştir. Ziya'ul-Mülk, 1392 yılında Şayzar'da öldürülmüştür¹⁰⁶⁶. Oğlu Emir Saad Al-Mülk İbn Boz Doğan, 1395 yılının ortasında Suriye'den ayrılmış ve Burhaneddin'in hizmetine girmiştir. Erkek kardeşi Ziya'ul-Mülk, Mutahhartan'a hizmet etmiştir fakat 1396 yılında Burhaneddin'in tarafına geçmiştir.¹⁰⁶⁷ Mısır kaynaklarına ve aynı zamanda *Bazm-u Razm* vakayinamesine göre Boz Doğan'ın soyunun torunları Türkmen boylarının başı (Türkman, Tarakima) idiler.¹⁰⁶⁸ 1930' lu yıllarda Doğu Anadolu'da bir Yörük boyu hâlâ *Bozdoğanlı* adıyla biliniyordu.¹⁰⁶⁹ Bu yüzden, Panaretos'un Pontos'ta 1348 yılında bahsettiği Boz Doğan'ın, Türkmen boylarının başı olarak kaldığı sonucuna varabiliriz. Dolayısıyla o, ne Bryer'in düşündüğü gibi Çepniler'in başı, ne de Zachariadou'nun öne sürdüğü gibi Akkoyunlu sultanı olabilir.¹⁰⁷⁰ Anlaşıldığı üzere,

1066 Marizi, Kitap al-sülük, 3.cilt, . s. 442-782; İbn Taghribidi, 5.cilt, s. 548

1067 Astarabadi, Bazm-u razm, s 475, 491-2

1068 İbn Taghribirdi, 5.cilt, . s. 584; Maqrzi, 3.cilt, . s. 442, 906

1069 Y. Rıza, 'Cenupta bozdoğanlılar "Ülke", 3 (1934), n. 17

1070 Bryer, Greeks, s.132; Zachariadou, "Trebizond and the Turks", 340, n.1.

Bozdoğan ayrı bir Türk boyunun başı olmalıdır. Panaretos tarafından ve aynı zamanda doğulu kaynaklarda kaydedilen ismin saf Oğuz batı Anadolu telâffuzu (Bûztûğân; Bûzdûğân), Boz Doğan isminin Oğuz-Türkmen kökenine işaret eder. Başka bir ihtimal daha mevcuttur. Boz Doğan'ın ili, onların başı Oğuz Boz Doğan'a göre adlandırılmış çeşitli Türk boylarının üyelerini de barındırmış olmalıdır.¹⁰⁷¹ Bu yorum, Panaretos'un neden Boz Doğan'a değindiğinde hangi boya mensup olduğunu belirtmediğini açıklayabilir.

Ufak ipuçları, Boz Doğan Türkmenlerinin Pontos'a Batı Anadolu'dan geldikleri ihtimalini işaret etmekte; Aydın emirliğinde Bozdoğan toponimi bulunmaktaydı ve ona benzer bir toponim Trikomia'da korunmuştur.¹⁰⁷² Bunlar, Bozdoğanların batıdan doğuya giderken daha uzun kaldıklarının işaretleri olabilir mi?

Belki de, XIV. yy'ın ilk on yılında Kuzeybatı Anadolu'dan Pontos'a giden sadece Çepniler değil tüm boylardır. Elbette, bu hipotezin doğrulanması gerekmektedir. Her hâlde, Bryer'in belirttiği gibi, 1367 yılında Emir Kutlu Bey'in ve Akkoyunlu boyunun karargâhı yaklaşık olarak Çepnilerin topraklarının olduğu Trikomia bölgesinin batı sınırlarında yer alıyordu¹⁰⁷³ ve Akkoyunluların bir zaman Bayburt bölgesinden buraya geldiğine dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Akkoyunlular, muhtemelen 1367 yılından az bir zaman sonra, belki de Bayburt'a (Bayburt'tan değil) göç ettiler. Panaretos, o tarihten sonra hiçbir şekilde onlardan bahsetmemektedir.

Panaretos Vakayinamesinde Akkoyunlu Türkmenler

Akkoyunluların Pontos'taki faaliyetleri, Bryer'in, Bryer ve Winfield'in, Zachariadou'nun ve Erzi'nin yukarıda bahsettiğimiz çalışmalarında kapsamlı bir şekilde anlatılmıştır. Akkoyunluların Trabzonlularla olan ilişkileri üzerine yoğunlaşmak isteriz. Bir dizi gerçek, Amitiotai'nin 1330'lu yıllardan 1363 yılına kadar süren iç savaşta Trabzon tarafından kullanıldığı varsayımını desteklemektedir.¹⁰⁷⁴

1071 Astarabadi, Bazm-u razm, s. 534. Cl. Cahen Türkmen kabilesinin savaşta (1186-87) katledilen liderleri Rüstem'in adını kabul ettiklerini benzer bir örnekle not etmiştir. Bkz: Cahen, Pre-Ottoman Turkey s. 110, 113.

1072 P. Wittek, Das Fürstentum Mentesche, (İstanbul,1934) s. 168, 169, 174; BMTP, 1.cilt. s. 161.

1073 Bryer, Greeks, s. 146, no. 136;BMTP, 1.cilt, s. 258.

1074 A.A.M. Bryer, "The Faithless Kabatzai and Scholario, in Maistor: Classical,

1330'lu yılların başlarından 1355 yılına kadar Trabzon İmparatorluğu'nda iç savaş patlak verdi ve Scholarioi, Kabasitai, Meizomatai, Doranitai, Kamachenoi ve diğer soylu aileler devletle bu savaşa katıldılar. İç çekişme, soylu müttefiklerin bir veya başka bir imparatorluk otoritesine karşı, rakip hükümdar grubu tarafından desteklenen bir isyan hâlini almıştır.

Savaş süresince, altı imparator birbirini izleyerek tahta geçti. Hem imparatorluğun hem de isyancıların orduları, farklı dönemlerde yukarıda bahsetmiş olduğumuz ailelerin farklı birleşimlerinden oluşmuştur, bu yüzden, bu savaşın sadece soyluların ilk farklı ittifakı tarafından ortaya çıktığını belirtmek imkânsızdır. Bu, ayrıca, hükümdarların İmparatorluk yönetimiyle yüz yüze geldikleri merkezden kaçma çabalarının bir yansıması olarak düşünülmelidir.¹⁰⁷⁵

Bu iç savaş hakkındaki bilgimiz, neredeyse tamamen Micheal Panaretos'un vakayinamesine dayanmaktadır. Panaretos 1320'li yıllarda doğduğuna göre, bu olaylara şahitlik etmiş olmalıdır. Panaretos, Trabzon İmparatorluğu'nun başkâtibiydi ve bu yüzden, onun bu olaylar üzerindeki yorumu büyük ihtimalle resmî görüş açısını yansıtmaktadır.¹⁰⁷⁶

İç savaş sırasında Panaretos, Trabzon İmparatorluğu ve Amiototailer arasında yaşanan beş silahlı çarpışmayı kaydetmiştir. İç savaş üzerine çalışan bilim adamları, Türkmenlerle olan bu savaşları, imparatorluk içindeki karışıklıktan faydalanan ve daha fazla karışıklığa sebep olan üçüncü güçler tarafından çıkarılan savaşlar olarak düşünmüşlerdir.¹⁰⁷⁷

Bununla beraber, Trabzon şehrinden iki-üç günden daha fazla olmayan yolculuk mesafesi kadar gitmiş göçebe Amiototaiların, savaşan gruplar tarafından bir mücadeleye sürüklenmiş olma olasılığı vardır. Yakın bir yerde işsiz dolaşan bir ordu gücünü kendi lehine kullanmak mantıklı bir hareket olurdu. Panaretos, Amiot-

otailerin askerî harekâtlara katılmalarından açıkça söz etmese de, vakayinamesinde buna ilişkin bazı ipuçlarına rastlanmaktadır.

Panaretos, aşağıdaki tarihlerde yer alan Türk-Yunan çatışmalarını saymaktadır: Ağustos 1340, Temmuz 1341, Ağustos 1341, Temmuz 1343, Temmuz 1348; bundan başka o, 1352 yılının yazında Amiototailere ait olan Emir Kutlu Bey'in İmparator III. Aleksios'un kızı Büyük Komnenos Mariya ile olan evliliğine de değinir.¹⁰⁷⁸ Amiototailere yapılan tüm bu atıflar vakayiname de iç mücadelenin keskin dönüşlerinin kaydedildiği bölümün sonrasındaki kayıtlarda bulunmaktadır. Bu bir tesadüf müdür? Panaretos'un vakayinamesine farklı bir bakış açısıyla göz atalım: Vakayiname, hükümdarlığa göre gruplandırılmış olayların kronolojik listesi şeklinde oluşturulmuştur. Bu gruplar içinde metin, az veya çok kısa olay kayıtlarına bölünmüş ve neredeyse her zaman tarihlendirilmiştir, ancak bir kural olarak aralarında hiçbir bağlantı bulunmamaktadır. Göz önüne aldığımız bu alıntıda Panaretos, beş hükümdarlıktan bahseder ve her hükümdarlık için üçten yediye kadar kayıt yapmaya karar vermiştir. Daha pek çok olayın gerçekleştiği aşikârdır ve bunların pek çoğu vakayinamelerde yansımamıştır. Aslında biz, olaylarıyla gerçek *sistemi* ile değil, daha çok Panaretos'un kayıtlarının *sistemi* ile karşılaşmaktayız. Bu durum, Panaretos'un seçtiği olayların arka planında başka bir düşünce olup olmadığı sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Öyle görünüyor ki, sivil savaş hakkındaki alıntının ana teması Schlorious ailesinin iktidar mücadelesinin bir hikâyesidir.¹⁰⁷⁹ Panaretos'un savaşın en şiddetli krizlerini özellikle Schlorious ailesiyle ilişkilendirir (örneğin, 1340-1342, 1344, 1349-1355 yıllarındaki savaşlar)¹⁰⁸⁰ Panaretos bu parçada Schlorios adını en az 20 kez kullanmıştır; onların en önemli müttefiklerinden olan Doranitaslardan 13 kez söz edilmiştir, öbür ailelerin her birinden ise 1'den 10'a kadar kez söz edilmiştir.

Eğer bu yorum kabul edilirse, Panaretos'un Türkmen savaşları üzerine yazmış olduğu şeylerin arkasındaki düşünce de keşfedilir. Yunan-Türkmen çatışmalarından söz eden yazılar, tam olarak Schloriosların emperyal iktidarla giriştiği mücadelelerde

Byzantine, and the Renaissance Studies for Robert Browning, editor: A.Moffat, (Canberra; 1984), s.313, ve Bryer, People and Settlement, No. VII, s.310.

1075 Bryer, "The Faithless Kabatzai", s. 309-27

1076 Panaretos, O. Lampsides tarafından önsöz yazılmıştır, ss 9-16; H. Hunger, Die hochsprachliche Profane Literatur der Byzantine (Münich, 1978), s. 106

1077 F. Uspensky, Ocherki iz istorii Trapezunskoi Imperii (Leningrad, 1929), s. 99-109; E. Janssens, Trebizonde en Colchide (Brüksel, 1969), s. 106

1078 Panaretos, s. 65-29-31, 66- 25-7, 67-17-18, 68-13-19

1079 Ibid., s. 65-19, 71-22-5

1080 Ibid., s. 66-7, 67-19-24, 69-30, 70-2, 70-24-32

yenilgiye uğradıkları dönemde ortaya çıkmıştır. Bu durum vakayinamelere yansıtılmıştır: İlk savaş, Trabzon'un 1340 yılı Ağustos ayında Amitotailerin yaptığı saldırısıdır. Bu olayı açıklayan yazı, aynı yılın Temmuz ayında isyancı hükümdarların İmparatoriçe İrene Palaiologina (1340-1341)'nin savaşçıları tarafından tutuklandığını kaydeden yazıdan sonra yer alır; isyancılar arasında Scholarioslar da bulunur. 1341 yılı Temmuz ayında olan ikinci savaş, tutuklanan hükümdarların Limni'de idam edildiğinden bahseden kayıttan sonra yer alır. Scholariosların idam edilen hükümdarlar arasında olup olmadığını bilmiyoruz ancak onların imparatoriçeye karşı muhalefeti sürdürdüklerinden şüphe yoktur. 3 Ağustos 1341'deki üçüncü savaş, Mikhail Büyük Komnenos (1344-1349)'un Scholarios ve Doranitasların onu tahta geçirme girişiminde başarısızlık yaşadığı 30-31 Temmuz gecesini anlatan kayıttan hemen sonra belirtilmiştir. Dördüncü savaş 1343 yılında gerçekleşti: Scholarioslar o zaman muhtemelen III. Yuhannes (1342-1344) ile muhalefet içersindeydi ve bir yıl sonra onu tahttan indirdiler; bu kayıt, İmparator III. Yuhannes tarafından soy-lulara karşı başlatılan terörün kaydı ile onun devrilmesi hakkındaki kayıt arasında yer alır. Beşinci savaş 1348 yılında oldu. 1345 yılı kasım ayında Niketas Scholarios, yetkileri elinden alınarak tutuklanır. Bu adam 1349 yılında saray darbesinde etkili rol oynadığı için büyük ihtimalle, Türk istilası zamanında muhalifti ve belki de tutukluydu. 1352 yılı yazında III. Aleksios'un kızı Mariya, Amitotai hükümdarı Kutlu Bey'le evlendi.¹⁰⁸¹ Şimdi ben biraz konudan ayrılıp bu son olayı daha detaylı bir şekilde ele alacağım.

Panaretos'un, Mariya'nın hükümdarla olan evliliği ile ilgili tuttuğu kayıt, kendisinin *despoinaların* Müslümanlarla yaptığı diğer iki evlilik hakkındaki raporlarından eksik ve kaçamak niteliğiyle önemli derecede ayrılır.¹⁰⁸² Bu durum Panaretos'un bu evlilik ile ilgili bazı detayları atladığı kuşkusunu ortaya çıkarmaktadır. 1348 ve 1452 yılları arasında Trabzon İmparatorluğu ile Akkoyunlular arasında başka bir savaş olduğunu düşünmekteyiz. Bunun kanıtı sadece yukarıda bahsettiğimiz Akkoyunlu hükümdarlarının soyağacında kalmıştır.¹⁰⁸³ Burada, dindar ve cömert bir hükümdar

olan Kutlu Bey'in, "bu ülkenin ucunda yaşayan inanç düşmanlarına" karşı gerçekleştirdiği savaşta büyük bir başarı elde ettiği belirtilmiştir. Bu olayın ardından, Kutlu Bey'in, Trabzonluların Duhar soyundan Yusuf adlı birini¹⁰⁸⁴ öldürmesinin ve Trabzon *Tekfuru*-nun kızı *Tasbinayı* esir almasının öcünü almak için Trabzon'a karşı gerçekleştirdiği savaşın öyküsü yer almaktadır. Benim fikrimce, soyağacı Trabzon İmparatorluğu ile Türkmenler arasındaki ilişkinin, Panaretos'un değinmediği daha sonraki krizle ilgilenmektedir. Aynı kriz aslında Büyük Komnenos Mariya'nın Kutlu Bey ile evlenmesine neden olmuştur.¹⁰⁸⁵ Eğer, Panaretos'un raporlarındaki mantığı takip edersek, savaşın, imparatorluk otoritesinin isyancı boylardan olan Scholarioslar ve Doranitaslar tarafından bir kez daha karşı karşıya geldikleri 1351 yılında gerçekleşmiş olduğu öne sürebilir. III. Aleksios, Amitotailerle olan ittifakını sonlandırarak 1355 yılı ekim ayında Niketas Scholarios'u sakinleştirdi.

Böylelikle, Amitotailerin Scholarioslar ile müttefik olma olasılığı yok mu ve Panaretos, Amitotailerle ilgilili olan kayıtlara Scholarioslara tehdit oluşturan kayıtların yanında bilerek mi yer vermiştir? Panaretos, Amitotailerin saldırılarının isyancı Scholarioslar tarafından provoke edildiğini ima etmiyor mu? Bu bağlamda belirtmemiz gerekir ki diğer bir Trabzonlu yazar olan Yuhannes Lazarapoulos iç savaş boyunca hiçbir Türkmen saldırısından bahsetmemiştir ve aynı zamanda bu savaş hakkında yazmış, Scholariosların yandaşı olan Andreas Libadenos Trabzon şehrinin büyük zarar aldığı Temmuz 1341 yılında gerçekleşen bu gibi

1084 Ebu Bekir Tihrani'nin metnine göre Duharlu, Kara Koyunlu kabilesinin bir boyudur. (s. 13, no.2; s. 108, 204, 241, 368).

1085 Daha detaylı bilgi için, bu alıntının güvenilirliğinin ayrıca tartışıldığı kitaba bkz. Shukurov Kitabı Diyarbakriyya, s.344-6. Kitabı Dede Korkut ayrıca Efsane 4'te Oğuz Bey ile bir Trabzon prensesinin arasındaki evliliği anlatmaktadır: Kan Turali'nin evlenme teklifi (Dede Korkut Kitabı, ed. M. Ergin, 2 cilt. (Ankara, 1958, 63). Cilt I s.184-99). Kniga moego deda Korkuta, çeviren: V. V. Barthold (Moskova-Leningrad, 1962), s.63-72. Akkoyunlu ve Büyük Komnenoslar arasındaki evlilik bağlarına dayalı gerçek yazışmaların ve Kan-Turali'nin teklifinin destandaki entrikası birçok çalışmada incelenmiştir; örneğin bkz. V.M. Zhirmunskii'nin Kniga moego deda Korkuta'daki 'Oguskii geroicheskii epos i kniga Korkuta' (Oğuzların kahramanlık destanları ve Dede Korkut kitabı), s. 63-72-190-200; Erzi, 'Akkoyunlu ve Karakoyunlu' 191-2; cf. A. Bryer; 'Han Turali Rides Again', 'Byzantine and Modern Greek Studies', 11 (1987), 193-206, ve Bryer 'Peoples and Settlement', no.11. s.193-206.

1081 Ibid., s. 70-20-22

1082 Ibid., s. 72-29-33, 78-9.

1083 Kitab-ı Diyarbakriyya, 1.cilt., s. 12-13 Çeviri, Erzi "Akkoyunlu", s. 190.91

bir saldırıdan bahsetmiştir.¹⁰⁸⁶ Panaretos'un bu kayıtları metne dâhil etmeye karar vermesi, tüm yazısının merkezi kavramıyla, yani Scholariosların sürekli isyancılığına sistematik bir anlatım sağlaması ile mantıklı bir şekilde açıklanabilir.

Scholarioslar ile Türkmenler arasında bir ittifak olduğu savımız ayrıca şu gerçeğe doğrulanmış görünmektedir: Panaretos'un vakayinamesine göre, Amitotailer, büyük ihtimalle yalnızca emperyal güçlerle savaşmışlardır. Bu yüzden, 1340 yılındaki ilk savaşta Amitotailer, sadece İmparatoriçe İrena'nın müfrezeleri tarafından saldırıya uğramışlardır ve en azından diğer iki olayda (Temmuz 1341 ve Haziran 1348) Türkmen baskınları, emperyal güçlerin kontrolünde olan Trabzon şehrine yöneltilmiştir.

Bizim varsayımımızın Panaretos'un vakayinamesinin yapısıyla ve kayıtlarının niteliğiyle desteklendiğinden ilave olarak, biz ikinci planda olmasına rağmen yeterince ciddi kanıt dikkat çekebiliriz; söz konusu kanıt Andreas Libadenos'un *Periegesis* eserindeki iki parçadır ki, bu parçalara metnin son editörü olan Lampsides'ten başka hiçbir âlim yorum getirmedi. Birinci parça 1355 yılında III. Aleksios'un Scholarioslara karşı Giresun Kalesi istilasıyla ilgilidir. Andreas Libadenos'un kendisi de isyancılardandı ve o dönemlerde Kerasous'daydı.¹⁰⁸⁷ Libadenos şöyle yazmıştır: "...(imparatorlukla) ittifak yapan barbar paralı askerler güçlü süvarileri ve piyade birliklerle komşu iç bölgesinden gelerek (hem de gizli şekilde, komployla), şehirde Kerasous'da daha da büyük bir korkuya sebep olmuşlardır."¹⁰⁸⁸ Lampsides, barbar paralı askerleri Gürcü askerleri Gürcü olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁸⁹ Bu görüş, aşağıdaki sebeplerden ötürü kabul edilemez: İlk önce, Libadenos, paralı askerlerin kesinlikle Gürcistan'a sınırı olan Lazike'den değil, "komşu bölgeden", yani Kerasous'a komşu olan yerden geldiklerini yazmıştır. İkinci olarak, o dönemde imparatorluk ile Gürcistan arasındaki özellikle dostane bir ilişki hakkında hiç bir şey bilinmemektedir. Buna ek olarak Libadenos, Trabzon İmparatorluğu ile ilgili olan

çalışmalarında, "Barbar"lara yaptığı on iki atfın on birinde, açık ve kesin bir şekilde Pontos Türklerini kastetmiştir.¹⁰⁹⁰ Bu yüzden büyük ihtimalle, on ikinci olayda Libadenos yine Türkleri kastetmiştir. Ancak tam olarak kimlerden bahsediyordu? En muhtemel cevap, onun bahsettiklerinin Akkoyunlu Türkler Amitotai olduğuydu. Çünkü üç yıl öncesinde özellikle onlarla ittifak kurmuşlardı. Amitotailerle olan anlaşmanın, III. Aleksios'un Türklerle yaptığı ilk ittifak olduğu da bilinmektedir, diğer komşu Müslümanlar ise düşman olarak kalmışlardır.

Böylelikle, Libadenos'un yazdığı metin imparatorluğun sivil savaşta Türk kuvvetlerini kullandığını gösteren günümüze kadar ulaşmış yegâne doğrudan kanıttır. Bir kez daha, başka bir kaynaktan, Scholariosların Amitotailerle müttefik olduklarını, ancak o zaman onların birbirlerine karşı düşmanca davrandıklarını görmekteyiz. Büyük ihtimalle, 1352 yılındaki evliliğin amacı, Zachariadou'nun öne sürdüğü gibi Amitotaileri Türk hükümdarlardan ayırmak değil, Scholarioslarla olan ittifaklarını bozmak ve silahlarını isyancılara karşı kullanmalarını sağlamaktır.¹⁰⁹¹

Libadenos, Yunan isyancılar ile Türkler arasındaki ittifakın kesinlikle mümkün olabileceğini doğrulayan bir örnek daha vermiştir. Scholarioslarla merkez hükümet arasında anlaşmazlığın yaşandığı aynı dönemde Kenchrina'yı anlatarak şöyle yazmıştır:

"Şehir (Kenchrina)... ara sıra komşu barbarlar ile anlaşma yapmıştır, (ancak bunu) nadiren (yapmıştır), çünkü bu (şehrin kendisi) fethedilemezdir. Hatta bu (onlarla anlaşma yaptığında bile), şehrin (Barbarlardan) zarar göreceği pek beklenmez, ancak tam tersine, barbarlar büyük sıkıntılar çektiği için, onlar büyük bir memnuniyetle anlaşma yapıp onlarla (Yunanlılarla) sıkı bir barış yaparlar ve birbirleriyle daha güvenli bir şekilde yaşarlar."¹⁰⁹²

Bu alıntı, imparatorluğun Yunan nüfusunun -imparatorluk yönetiminin müdahalesi olmadan- komşu Türklerle dostça ilişkiler kurabilmiş olduğunu açıkça göstermektedir. Önemli olan şu ki, Libadenos, imparatorun şehri ile Türkler arasında "ayrı" bir barış yapıldığı sonucunu doğrular; bu, varsayımımızın lehine önemli bir kanıttır. Bu yüzden, imparator bir iç karışıklıkta Ami-

1086 A.Papadopoulo-Kerameus, Sbornik istochnikov po istorii Trapezundskoi imperii (Trabzon İmparatorluğu tarihi ilgili kaynak derlemesi), 1.cilt, (St. Petersburg, 1897), s.134, Libadenos, s.6510-21

1087 Ibid, Lampsides'in yorumları, s.197.

1088 Ibid, s.7426-30

1089 Ibid, Lampsides'in yorumları, s.203-4.

1090 Ibid, s.65-7, 80, 82, 86, 95, 107, 111, 128.

1091 Zachariadou, "Trabzon and the Turks", s.340, 342, 348-9

1092 Libadenos, s.823-8

totaleri kullanmış ve Kenchrina'nın ahalisi yerel Türklerle bir ittifak yapmış ise Scholariosların da yardıma ihtiyaç duyduklarında Türkleri çağırmış olma olasılığı vardır. Bu yüzden biz, vakıyanamesindeki kanıtları bilerek taraflı olarak seçen Panaretos'un, okuyucuya, iç karışıklık boyunca Scholariosların Amitotai Türklerinin yardımından yararlandıklarını ima etmeye çalıştığını düşünmekteyiz. Bu imalar onun XIV. yy sonlarındaki vakayinamesini okuyan herkes tarafından ve Panaretos'un bize metninde aktardığından daha fazlasını bilen herkes için oldukça netti.

Bu metni yorumlamamızın temelinde biz, sivil savaşın gelişiminin aşağıdaki tablosunu sunmaktayız. Henüz 1340'lı yıllarda, başka boylarla ittifak bağlayan isyancı Scholarioslar, imparatorluğa karşı mücadelelerinde Türkmen ordusunu kullanmışlardır. 1340 yılı Ağustos ayında, İmparatoriçe İrene, isyancıları bozguna uğratarak Türkmen müttefiklerinin öcünü almıştır ve imparatorluk ordusu, Amitotai ordusunu yağmalamıştır. 1341'den 1351'e kadar Amitotai, Scholariosları desteklemeye devam etmiş ve bölgeye 5 kez saldırı düzenlemiştir. 1352 yılında imparatorluk yönetimi, Akkoyunlu sultanıyla ittifak yapmayı ve Türkleri eski müttefiklerine karşı kıskırtmayı başarmıştır.

Panaretos'un vakayinamesinde, Scholarioslarla Türkmenler arasında bir ittifakın olduğunu neden açıkça dile getirmediği sorusu mantıklıdır. Her şeyden önce, bunu anlamak için, atlanmanın Orta Çağ tarih yazarlığında basit bir çarpıtmadan da çok etkili araçlardan olduğu hatırlanmalıdır. İmparatorun Kerasous fethini anlatırken Panaretos, imparatorluk ordusundaki Türk müttefiklerinden hiç söz etmemiştir.¹⁰⁹³ İmparatorluğa sadık kalan Panaretos, Türklerin imparatora yardım ettiği konusunda sessiz kalmıştır ancak aynı zamanda isyancılar ile barbarlar arasındaki ilişkiyi ima etmiştir. Libadenos da onun himayecileri olan Scholariosların Türklerle iyi ilişkileri olduğunu açığa vurmamış ancak imparator III. Aleksios'un onlarla olan ilişkilerini bildirme fırsatını kaçırmıştır. Şunu belirtmemiz gerekir ki bu örnekler bir iç karışıklığa barbarları getirmenin oldukça kötü sayıldığını işaret etmektedir.

Panaretos, muhtemelen Scholariosları alenen lekeleyemeyeceği için, onların Türklerle olan ittifakından açıkça bahsetmez.

Aslında onlar, savaşı kaybettikten sonra bile yönetimdeki yüksek mertebelerini korumuşlardır. Bu yüzden, 1363 yılında George Scholarios'un, Grand *Logothetes* (mali denetçi) konumunda olduğu belirtilmiştir ve 1395 yılında bir Scholarios *amyriales* ve *doux* olarak söz edilmiştir.¹⁰⁹⁴ Öyleyse neden Panaretos, imparatorluğun birinci ailesinin barbarlarla olan uygunsuz ilişkisinde bu imalara yer vermiştir? Muhtemelen, vakıyanemesini yazdığı dönemde bile Scholarioslarla imparatorluk yöneticileri arasında bir çekişme yaşanmış olmasından dolayıdır. 1363 yılında George Scholarios bir kez daha imparatora karşı isyan çıkarır ancak başarısız olur, 1400-1401 yılları dolaylarında, Bryer'e göre, Scholarioslar tekrardan soyluların isyancı grupları arasına katılır¹⁰⁹⁵ ve 1429 yılında bu grup başka bir isyana ve IV. Aleksios (1417-1529)'un öldürülmesiyle sonuçlanan suikaste katılır.¹⁰⁹⁶ İmparatorluk güçleri ile Scholarioslar arasındaki çekişmenin, bu ailenin ve imparatorluk hanedanlığının ayrı ayrı temsilcileri arasındaki bireysel ilişkilere bağlı olmadığı aşikârdır. Bu çekişmenin vakayiname-sinde imparator sarayının görüşlerini ifade eden Panaretos'un, Scholariosları lekeleyebilecek iç savaşın durumunu ima etmeye zorlaması mümkündür.

Trabzon Savunma Sisteminin Gelişimi

Türklerle girilen mücadelenin özellikleri açısından Trabzon İmparatorluğu'nun sınırlarını genel olarak üç bölgeye ayırmak mümkündür: İlk bölge deniz kıyısıdır, yani, Limni'den Kerasous'a uzanan kıyı kaleleridir; ikinci bölge, Trikomia ve Khaldiya bölgesinin batı sınırlarını kapsayan iç arazilerdir, Cheriana'ya uzanan güney sınırı ve Büyük Komnenoslarla Bayburt topraklarını ayıran güney batı sınırındaki bölgedir; üçüncü bölge ise, Gemo-ra [Yomra], Sourmaina [Sürmene], Rhizaion [Rize] banda'sının doğu kıyıları ve toprakları, ana topraklara derinlemesine uzanmamış olan Büyük Lazya'nın *the themasıdır*.

Birinci bölge, kıyı kalelerinden öte iç topraklardan neredeyse tamamen yoksun olarak nitelendirilmiştir.* Bu olay coğrafi faktörlerle açıklanabilir: Dar kıyı şeridinin hemen arkasında

1094 Panaretos, ss.7425-6, 8117

1095 Ibid, s.7511,17-19

1096 Bryer, "The Faithless", s.313, 316-17

1093 Ibid, s.71.

Trabzon'un XIV. yy'da kontrolünü kaybettiği ve aşılması neredeyse imkânsız olan dağlar uzanmaktaydı. Trikonía *bandonu** Yunan yerleşimlerinin iç bölgelerde hâlen ayakta kalabildiği batı yeri idi.¹⁰⁹⁷ Trabzon'la sadece deniz yoluyla birleşen Limnia, Oinaion [Ünye] ve Yason burnu Türkler tarafından ele geçirilmeye mahkûmdu. Mücadele çok yoğun değildi. Ancak, buna rağmen 1404 yılında, Oinaion dışındaki batı bölgeleri imparatorluk için kaybolmuştu. Üçüncü bölge, iç tehditlerden en uzakta görünmekteydi. En azından kaynaklar ondan açıkça bahsetmemektedir.

İkinci bölgede ise iç tehditlerle mücadele en yoğun ve aynı zamanda en başarılıydı. Burada imparatorluk Türklerle mücadelede üç ana etabı gerçekleştirmiştir. İlk etap, Trabzon'un kendisi ve komşu Maçka *bandonuna* karşı tekrarlayan tehditlerle nitelendirilmiştir. Bu etap, XIV. yy'ın başlarından 1350'li yılların sonlarına kadar sürmüştür. Bu dönem boyunca, Panaretos'un vakayinamesi, bu bölgede Trabzon İmparatorluğu ile Türkler arasında yaşanan aşağıdaki savaşları ve imparatorun savaşı önlemek için buraya yaptığı gezileri kaydetmiştir.

1313 Emir Bayram - Trabzon'un çevreleri (?)

1332 Emir Bayram - Matzouka

1336 Şeyh Hasan - Mitra Dağı

1340 Amitiotai - *parcharin*

1341 Amitiotai - Trabzon

1343 Amitiotai - Trabzon'un çevreleri (?)

1348 - Ahî Ayna Bey ve diğerleri - Trabzon

1351/52 (?) - Amitiotai ile (?)

1357 İmparator ve ordusunun *parcharine* ziyareti

1357 Hacı Emir - Matzouka'daki Dikaisimon

İkinci dönem, mücadelenin Trabzon ve Matzoka *bandasından* Khaldiya ve Cheriana'ya değişimi ile işaretlenmiştir. Yaklaşık olarak 1350'li yıllarda başlamış ve 1370'lerin ortalarına kadar devam etmiştir. Bu dönem boyunca Türklerle girilen mücadeleler ve aynı zamanda imparatorun gezileri aşağıda kaydedilmiştir.

1355 Türkler - Cheriana ve Sorogaina,

1355 Türkler - Cheriana 1360 *Hoca* Latif - Khaldiya

1361 Ahî Ayna Bey-Golacha 1362 İmparatorun Khaldiya seyahati

1367 İmparatorun Khaldiya seyahati

1368 Kılıç Arslan - Khaldiya

1369 Türkler - Golacha

1373 Türkler - Cheriana

1374 Türkler - Golacha

Hacı Emir'in 1357 yılında Dikaisimon'a geçmesi ve *Hoca* Latif'in 1361 yılındaki Matzouka istilası, birinci ve ikinci dönem arasında bir geçiş olarak görülebilir. Birincisi olay hakkında Panaretos, "biz savunmamızı önemsemediğimiz için" Hacı Emir'in Dikaisimon'a ulaştığını belirtmektedir.¹⁰⁹⁸ Gerçekten de Trabzonlular kendilerini savunmaya güçlerinin yettiğine *Hoca* Latif'i büyük bir hezimete uğratarak kanıtlamışlardır. İkinci dönem boyunca Panaretos, Trabzon çevresinde yaşanan yalnız iki çarpışmayı kaydetmiştir - hem Marmara'ya komşu olan bölgelerde (1370) hem de Philabonites vadisi civarında (1380). İlk savaş Trabzonluların lehine sonuçlanmıştır, ikinci savaş ise genel olarak onlar için iyi gitmesine rağmen sonundaki başarısızlık durumu biraz bozmuştur.¹⁰⁹⁹ Buna rağmen, bu iki savaş, Trabzon'a komşu olan *bandanın* savunma sisteminin istikrarına yönelik olan eğilimi değiştiremedi.

1380'li yıllardan XIV. yy'ın sonuna kadar devam eden üçüncü dönem, imparatorluğun iç sınırlarındaki askerî faaliyetlerin azalması ve onların güvenliğinin önemli derecede artması ile nitelendirilmektedir.

XIV. yy'ın ikinci yarısında Trabzon İmparatorluğu'nun iç Anadolu'daki güney sınırının istikrar durumu başka bir kaynaktan Andreas Libadenos'un çalışmalarında da yansıtılmıştır. 1330'lu yılların ikinci yarısında Libadenos, Trabzon şehrinin "güçlü surlarıyla, konumuyla, su dolu hendekleriyle ve elbette diğer tahkimatlarıyla da iç bölgelerde yaşayan insanların yüreğine korku saçtığını" yazmıştır.¹¹⁰⁰ Bu sözlerle o, tabii, şehir surlarının düşman saldırısı esnasında gücünü göstermelerine fırsat verdiğini kastetmiştir. Libadenos, 1361 yılı ağustos ayında yazdığı "*İnançın İkrarı*" eserinde şöyle demiştir: "Günahlar için ve Tanrı'nın kaçınılmaz adaletiyle önceden aşağılanmış olan Romalılar, şimdi

¹⁰⁹⁸ Panaretos, s.7220

¹⁰⁹⁹ Ibid, s.7710-16, BMTP, 1.cilt, s.140-1

¹¹⁰⁰ Libadenos, s.6116-119

Pantokrator Efendi'nin kuvvetli eliyle (Persleri) bozguna uğratmışlar.¹¹⁰¹ Keza, 1361 yılında yazdığı diğer metinlerde Libadenos, Yunanların Türklere karşı direnmedeki eski mağlubiyetlerini şimdiki başarıları ile kıyaslar.¹¹⁰² Benim izlenimime göre, İmparator III. Aleksios'u, 1360'lı yılların başlarında ortaya çıkan ve Bayburt Emiri *Hoca* Latif'e karşı parlak, ezici bir zaferle taçlanmış olan Türklere karşı girişilen mücadelede oldukça belirgin bir ilerlemenin doğru bir yansıması olarak görülmesinin övülmesi hiç o kadar retorik olmamıştır.

Vazelon Aktaları'ndaki bilgilere bakacak olursak, benzer bir tabloyla karşılaşırız. 190 aktadan sadece 7'si Türkler tarafından Matzouka ve Palaiomatzouka *bandası* arasından alınan esirlerden bahseder. (Nos.16, 38, 65, 66, 100, 106 ve 107).¹¹⁰³ Aktaların hepsi esirlerin sayısını vermemektedir, ancak muhtemelen 25-30 kişiden bahsedilmiştir. Yasaların tarihlendirilmesi bizim için özellikle önemlidir.¹¹⁰⁴

No. 16 - 1245 yılı civarı

No. 38 - 1261

No. 107 - XIII. yy'ın ikinci yarısı

No. 106 - 1300 yılı civarı

No. 65 - 1302-1310 arası

No. 66 - 1310-1344 arası

No. 100 - 1344

Yukarıda da gösterildiği gibi esirler, sadece XIII. yy'ın ortalarından 1344 yılına kadarki tarihlere ait aktalarda yer almıştır. XIV. yy'ın ikinci yarısına ve XV. yy'a ait aktalarda esirlerden hiç bahsedilmemiştir.¹¹⁰⁵ Bu durumdan, Matzouka'daki en amansız mücadelenin XIII. yy'ın ikinci yarısında ve dahası orta ve batı Anadolu'dan gelen Türk göçbelerin Pontos bölgesine en aktif

olarak girdikleri XIV. yy'ın ilk yarısında gerçekleştiği sonucuna varabiliriz. Günümüze kadar ulaşmış belgelerin sayısı, bir yüzyıldan diğer bir yüzyıla kadar büyük bir farklılık gösterse de (XIII. yy'dan yaklaşık olarak 90, XIV. yy'dan 27, XV. yy'ın ilk yarısından yaklaşık olarak 53), aslında bütün belgeler günümüze kadar ulaşmış olsaydı bile, onlarda gözlemlenen eğilim hiç o kadar da farklı olmayacaktı. XIV. yy'ın sonuna doğru, Trabzon'un güney sınırları, Bryer'in de gösterdiği gibi, Kuzey Cheriana'ya uzanmıştır, güneyinde kimsesiz topraklar, daha da güneyinde ise Alantza kalesi Erzincan emirliğinin arazisinin başladığını işaret etmekteydi.¹¹⁰⁶

XIV. yy'da Trabzon İmparatorluğu'ndaki Müslüman çevresi homogen değildi. İmparatorluğun güneyindeki iç sınırlar boyunca bağımsız veya yarı bağımsız göçmen Türkmenler dolaşmaktaydı. Bitişik bölge, Müslümanların uzun bir süre kendilerine ait olduklarını iddia ettikleri Samsun, Amasya, Niksar, Karahisar, Sivas, Erzincan, Bayburt gibi küçük, orta ve büyük olan şehir merkezleriyle tanımlanmıştır. Burada nüfusun önemli bir kesimi yerleşikti, ancak şehrin dışında, bu bölgelerde de Müslüman şehir hükümdarlarının ordularına tükenmek bilmeyen bir kaynak oluşturan çok sayıda göçebe bulunmaktaydı. Trabzonlular, güney sınırları boyunca hem göçbelerin hem de şehirde bulunan Müslümanların saldırılarını bastırmalıydılar ve 1348 yılında her ikisi de Trabzon'a saldırdı. Eretna'nın Sivas Sultanlığının vasalı olan ve onun soyundan gelen Erzincan (1348-1361), Bayburt (1348, 1360, 1361), Karahisar (1368, 1379), Niksar (1374, 1351, 1369) şehirlerinin Müslüman hükümdarlarının düşmanca faaliyetleri, Trabzon İmparatorluğu'na karşı Sivas'ın yürüttüğü politikanın ayrılmaz bir kısmı olarak düşünülmelidir.

İmparatorluk sınırındaki göçbelerin ise Sivas'a bağlılıkları, görünüşe göre, nispeten zayıftı. Bu bağlamda, Trabzon'un tüm güney komşuları içinde Yunanlılar ile dostça ilişki Kur'an ilk topluluğun göçebe olan Akkoyunlular olduğunu anımsamak gerekmektedir.

XIV. yy'da, Trabzon İmparatorluğu ile Türkler arasındaki ilişkinin tarihi, yerleşik ve göçebe insanlar arasındaki ilişkiler olduğu gibi, Bryer tarafından ele alınmıştır. Bryer'in seçtiği bakış açısı, imparatorluğun Limni mücadelesinin amacını ve Türk göçbe-

1101 Ibid, s.233. Lampsides'in yorumları, s.9525-7

1102 Ibid, Bkz: örneğin, s.9531-3, 112103-4

1103 F. Uspenski ve V.Beneşeviç, Vazelonskie akty, (Leningrad, 1927)

1104 Kimi çeviriler Uspenski'nin kitabında bulunmaktadır, "Sotsialnaia evolutsiia i feodalizatsiia Vizantii" (Bizans'ta Sosyal Evrim ve Feodalleşme), Annaly'de, (Petrograd, 1922), s.102-4, ve Acts versiyonunun yorumlarında (s.54-5); Acts kitabı üzerine ayrıca bkz. BMTP, 1.cilt, s.257. Tarihlendirme de bkz: Vazelonskie akty, Yorumlar, s.20-22.

1105 Bu bölgelerin tanımlanması için bkz: BMTP, 1.cilt, s.257-64; keza A. Bryer, "The Estates of the Empire of Trebizond", AP, 35 (1979), s.431-40.

1106 BMTP, 1.cilt, s.172-3, 256.

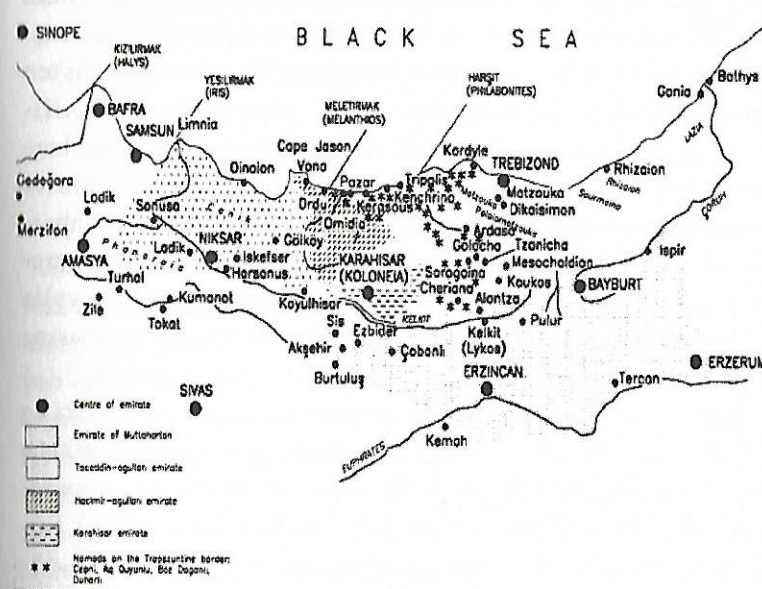
vasallarından biri olamazdı. Ben kesinlikle eminim ki, imparatorluğa en büyük tehdidi göçebe topluluklar değil, önemli Müslüman hükümdarların güçlü ve profesyonel orduları yaratmaktaydı.

XIV. yy'ın sonlarında, Burhaneddin Ahmet yönetimindeki Sivas hükümdarlığı, büyük bir potansiyel tehlike oluşturmaktaydı. İmparator III. Aleksios, Erzincan merkezli olan Mutahhartan emirliğinin ittifakıyla (bir kez daha hanedanlar arası evlilik sayesinde güçlendi) neredeyse 20 yıl boyunca başarılı bir şekilde bu tehlikeyi bastırdı. Bu emirlik, Sivas devleti kadar güçlü değildi, bununla beraber, imparatorluğun Pontos müttefiklerinin aksine, güç açısından imparatorlukla karşılaştırılabilir. Trabzon İmparatorluğu ve Erzincan emirliği, Hacı Emir'in Karahisar, Amasya, Kastamonu-Sinop, Bafra ve Samsun Pontos emirliklerinin Sivas karşıtı eğiliminde birleşik güçler, rabita unsurları hâline geldiler. Bu devletler, görünüşe göre, Sivas'a muhalefetine birlikte olmadıklarından ve Niksar emirliğinin Hacı Emir'e açıkça düşmanlık beslediğinden dolayı, tam anlamıyla bir koalisyon oluşturamadılar. Bununla beraber bu devletler arasındaki bağlantı, görünüşe göre bu küçük devletleri manevi güçle doldurmuş, kuvvetli komşularıyla yüzleşmesi ve onların ilk taleplerine boyun eğmemesi için onlara güven vermiştir; ayrı durumda onlardan hiç biri, Kastamonu-Sinop emirliği veya Erzincan bile Sivas'ın rakibi asla olamazdı.

Benim fikrimce, XIV. yy boyunca Büyük Komnenoslar tarafından gerçekleştirilen hanedan evliliği politikasının en büyük başarısı Erzincan Emiri Mutahhartan'ın Yunan *despoinası* ile olan evliliğidir. Bu evlilik, Bryer'in düşündüğü gibi, Cheriana bölgesindeki Türk akınlarına bir son vermemiştir, ancak daha çok, dolaysız ve dolaylı yollarla İmparatorluk boyunca iç sınırlarının güvenliğini sağlamıştır.¹¹¹³

Burhaneddin, müttefik olan Pontos devletlerini köşeye sıkıştırmada başarılı oldu. Onların ilk önemli başarısızlığı, Sivaslıların Niksar'ı ve Süleyman Bey'i ele geçirdikleri ve Hacı Emir'in oğlunun imparatorluğun düşmanı haline geldiği 1386 yılındaki olaylardı. Ancak, sadece onlarca yıl sonra, 1390'lı yılların ortalarında Burhaneddin, orayı ele geçiremedi de, Bayburt'a ulaşmış ve Mutahhartan'ı, Karahisar'ın güney bölgelerinden uzak-

laştırmak Melik Ahmet'i onun hükümdarlığını resmen tanımaya zorlamıştır. Son olarak, 1397 yılında onun vassalı Süleyman Bey, Kerasous'u ele geçirip bir süre elinde tutmayı başarmıştır. 1390'lı yılların ikinci yarısında, Pontos emirliğinin savunması baltalandığından dolayı, Pontos bölgesindeki durum istikrarsız oldu ama Sivas, henüz son zaferini kazanmamıştı.

Bu sorun, 1398 yılında Mutahhartan'ın müttefikleri olan Osman Bey ve Boz Doğanlı Türkmenler'in Burhaneddin suikastine sebep olan beklenmedik ve cesur girişimleriyle çözüldü. O dönemde Anadolu'da iki büyük üstün güç oluşmuştur - Osmanlılar ve Emir Timur. Öyle görünüyor ki, Trabzon ve Sivas, Pontos emirlikleri için iki zıt çekim kutbu gibiydi. Sivas güçlü olduğu sürece küçük Pontos hükümdarlarını emri altına almış ancak XIV. yy'ın ikinci yarısında, Sivas'ın gücünü yitirmesi ve Trabzon'un güçlenmesiyle bazı emirlikler Sivas'tan ayrılarak imparatorluk içinde müttefikler oluşturmuşlardır.

Müslüman Pontos Emirliklerinin ve Trabzon İmparatorluğunun XIV. yy'ın ikinci yarısındaki ittifaklarının temeli neydi? Zachariadou'nun gösterdiği gibi, bu ittifakların sebeplerinden biri de Yunanlıların ve Müslümanların Pontos bölgesindeki tica-

ret yolları üzerinde ortak kontrol kurma mücadeleleridir.¹¹¹⁴ Ben, Pontos devletlerinin ittifakının temelinde daha genel özellikli, esasen coğrafi ve beraberinde getirdikleri ekonomik ve politik sebepler olduğu kanısındayım. Pontos'un Küçük Asya'nın iç bölgelerinden çekilmesi tarihin akışını etkilemiştir.

Pontos'un iç bölgeleri, zamanında Mitridates krallığı'nın çekirdeğini oluşturmaktaydı. Helenleşme burada oldukça yavaş ilerledi ve bazı bölgelerde XIII. yy'a ve hatta XV. yy'a kadar sona ermemişti. X-XII. yy'lar arası Gabradesler neredeyse Konstantinopolis'ten bağımsız olarak Pontos'u yönetmişlerdir. Onların yönetimi, XIII-XV. yy'lar arası burayı yöneten Grand Komnenoslar için bir başlangıç olmuştur.¹¹¹⁵ XIV. yy'da, müttefik Pontos emirliklerinin ve Trabzon İmparatorluğu'nun arazileri XIII. yy'ın başlarında Gabradeslerin sınırları ve Trabzon İmparatorluğu'nun sınırları ile neredeyse aynıydı. Yüz yıllar önce olan eğilimlerin aynısı XIV. yy'da imparatorluğun Küçük Pontos emirlikleriyle ittifak yapmasına neden olmuştur. Coğrafi faktör dinî faktöre üstün gelmiştir.

Türklerin mücadelesi, XIV. yy. Pontos Yunanlıları için belki de en ciddi sınav olmuştur. Türkler, imparatorluğun içinde oldukları gibi aynı zamanda da dışındaydılar: Türkmen boylarının imparatorluk sınırları içine yerleşmeleri dış Türk tehdidini giderek Büyük Komnenosların merkezî güçlerinin önemli iç sorununa dönüştürmüştür. Buna karşın, Büyük Komnenoslar, büyük askerî ve politik çabaları sayesinde eski İlhanlı Anadolusunun yeni politik yapısıyla bütünleşmek ve mevcut siyasî durumu kendi lehlerine çevirmek için az çok etkili yöntemler bulmuşlardır. Trabzon İmparatorluğu, Yakın Doğu'da soylu hükümdarlarıyla ünlü, çok sayıda askeri olmasa da savaşçı, zengin tüccarları ve saygın gelinleri olan bir devlet olarak XV. yüzyıla girmektedir.

¹¹¹⁴ Zachariadou, "Trebizond and the Turks", s.352-7.

¹¹¹⁵ F. Uspenski, "Vydelenie Trapezunda iz sostava Vizantiiskoi Imperii" (Trabzon'un Bizans İmparatorluğu'ndan Ayrılması), 1.cilt, s.26; id., Ocherki, s.32; S.P. Karpov, "Ot femy Khaldia k imperii Velikikh Komninov" (Çaldiya temasından Büyük Komnenoslar İmparatorluğuna), in Vizantiia i ee provintsi (Sverdlovsk, 1982), s.54-61; A. Bryer, "A Byzantine Family: The Gabrades, 979-1653", University of Birmingham History Journal, 12 (1970), s.166-71.